

17. ve 18. YÜZYILLARDA KUZEY-BATI ANADOLU'DA SOSYAL HAYAT (ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE)

Ahmet KANKAL

Bu çalışmada ele alınacak merkezler Çankırı, Kastamonu ve Tosya'dır. Çalışmaya esas teşkil edecek kaynak gurubu ise ağırlıklı olarak Şer'iyeye Sicilleridir. Çankırı'nın ilk 10 Şer'iyeye Sicilinde bulunan ve H. 1064 (M. 1653) tarihi ile H. 1145 (M. 1733) tarihleri arasındaki tereke ile ilgili kayıtlardan 59 tanesi; Kastamonu'nun ilk 10 Şer'iyeye Sicilinde bulunan ve H. 1081 (M. 1670) tarihi ile H. 1158 (M. 1745) tarihleri arasındaki tereke ile ilgili kayıtlardan 86'sı ve Tosya'nın da ilk 6 Şer'iyeye Sicilinde bulunan ve H. 1071 (M. 1660) tarihi ile H. 1178 (M. 1765) tarihleri arasındaki tereke ile ilgili kayıtlardan 59 tanesi incelemeye tabi tutulmuştur. Her üç merkez ile ilgili ele alınan Şer'iyeye Sicili sayısı toplam 26; tereke ile ilgili belge sayısı da 204'tür. Adı geçen merkezlerdeki sosyal hayatı incelemek için ele alınan belge sayısı toplamı 204 değildir. Bu 204 belge, sadece aile hayatının ortaya çıkmasında, yani ölen şahıs erkek ise kaç hanımı, kaç çocuğu, erkek ve kız çocuğu sayısı, varsa aile reisinin mesleği, tereke miktarı, ölüm sebebi, oturduğu mahallesi ve tereke kayıtlarından mahalledekilerin maddî durumları, ev eşyaları, mesleğe müteallik eşya, giyim-süs ve ziyinet eşyası, bunların cins ve fiyatı gibi konulara ışık tutmak için ele alınmıştır. Tereke kayıtları dışında sözlenme, evlenme, boşanma, mülk alım-satımı, ekonomik faaliyetler; adam öldürme, içki içme, zina, fuhuş, komşu anlaşmazlıkları gibi adli belgeler de sosyal hayatın ortaya konulmasına yardımcı olacak belgelerdir ve bunların sayısı bir hayli fazladır. Bunların sayısını vermeyip yeri geldikçe dipnotlarda gösterme yoluna gideceğiz.

Ele alınan bu 26 defter, o merkezlere ait en eski tarihli defterlerdir ve umumiyetle bu üç merkez için de birbirine yakın tarihli olanları seçilmiştir ki, mukayese imkânı bulunabilsin. Ele alınan defterler neredeyse 80-100 yıllık bir döneme ışık tutmaktadır. Ancak bu yüz yıllık döneme ait çok az sayıda defterin bulunması, muhtemelen bazı defterlerin kaybolması, tahrip olması, yanması veya başka sebeplerden ötürü elimize kadar ulaşamadığına işaret etmektedir. Bundan başka bu tarihler arasında defterlere aksetmiş olan az sayıda tereke kaydının bulunması, muhtemelen bu tarihler arasında ölüm oranının düşük olmasından ötürü değil, bazı kimselerin mahkemeye müracaat etmemesi ve terekelerini sicile kaydettirmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra şehirlerin nüfusunu da dikkate alarak ölüm oranını hesaplamak gerekmektedir. Mesela 1700-1730 yılları arasında Ankara'da tanzim edilen 27 Şer'iyeye

Sicilinde 1096 tereke kaydı bulunmaktadır¹. Bu durum bir taraftan Ankara'nın nüfusunun bizim ele aldığımız merkezlerin nüfusundan daha fazla olmasından, diğer taraftan da belki de Ankara Şer'iyye Sicillerinin daha düzenli tutulması, korunması ve bugüne kadar gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kastamonu ve Çankırı için daha sonraki yıllara ait elimizde daha fazla tereke kaydı bulunmaktadır, ancak her üç merkezin aynı yıllara tesadüf eden tereke kaydı bulunmadığından şimdilik bu 204 belge ile iktifa etmek durumundayız.

Alışlageldiği şekliyle ele alınan merkezlerin tarihçesini anlatmakla işe başlamayacağız. Fakat konunun anlaşılabilmesi için bazı hususlarda bilgi vermektan de geri kalmayacağız. İdarî açıdan, incelenen tarihler arasında -öncesinde de olduğu üzere- Çankırı ve Kastamonu, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak, sancak merkezi ve kaza merkezi; Tosya ise sadece kaza merkezidir. Ekonomik açıdan bakılacak olursa, idarî açıdan olan dezavantajına rağmen Tosya'nın ekonomi açısından şanslı olduğu görülür, çünkü Tosya, Anadolu'dan geçen ana ticaret yollarından Bursa-Tebriz İpek Yolu üzerinde yer almaktadır ve mühim bir muhayyer dokuma ve ihraç merkezidir. Kastamonu ve Çankırı ise Antalya ile Sinop arasında yer alan ve daha az işlek olan ticaret yolu üzerinde yer almaktadır². Kastamonu, Osmanlılardan önce Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliklerine başkentlik yapmış bir merkezdir. Ticarî ve sınaî bakımdan mühim bir yer işgal etmektedir. Çankırı ise daha Çelebi Mehmed zamanında Candaroğulları'ndan alınarak İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey'e has olarak verilmiş³ ve adeta 1464'teki ölümüne kadar Kasım Bey'in hakim olduğu bir yönetim birimi olmuştur. Ana ticaret yoluna biraz uzak oluşundan ötürü ticarî ve sınaî faaliyetler Kastamonu ve Tosya'daki kadar gelişmiş değildir.

Mahalle sayısı ve nüfus açısından bilgi verecek olursak bir yüzyıl geriye, 16. yüzyıla dönmek ve Tahrir Defterleri'nde yer alan bilgiyi aktarmamız gerekecektir. Çünkü Şer'iyye Sicillerinden mahalle sayıları çıkarılabilmekle beraber gerçek nüfusun ortaya konulması pek mümkün olmamaktadır. Bu defterlerde avarız hane sayısı dikkate alındığından ve avarız hane sayısı da yıldan yıla, bölgeden bölgeye, şehirden şehre değişiklik arz edebildiğinden, bir ipucu vermesi düşüncesiyle aynı minval üzere tutulan Tahrir Defterleri'nden bu merkezlerle ilgili örnek vermek daha isabetli olacaktır.

¹ Bu konuda bakınız Ömer DEMİREL, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten* LIV/211 (Aralık 1990), s. 945-961.

² Anadolu'dan geçen ticaret yolları ile ilgili olarak bkz. Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C. I, İstanbul 1995, s. 415, harita III.; Kemal ÖZERGİN, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XV/20 (1965), bakınız Harita.; Yusuf HALAÇOĞLU, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 147.

³ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Hazırlayan: A. Nihal ATSIZ, Ankara 1985, s. 87-88.; *Neşri Tarihi, Kitab-ı Cihannüma*, Yayınlayan: F. R. UNAT-M. A. KÖYMEN, Ankara 1957, C. II, s. 539-541.

Çankırı şehir merkezinde 1521 yılı tahririnde 24 mahalle ve bu mahallelerde de 409 hane, 215 mücerred ve 75 de muaf zümre kaydolunmuştur⁴. 1579 yılında ise 22 mahallede 414 hane, 217 mücerred ve 45 de muaf kayıtlıdır⁵. Şayet yaygın kabul gördüğü üzere hane sayısını 5 rakamı ile çarpıp, üzerine de mücerred ve muaf nüfusu ekleyecek olursak 1521 yılında Çankırı'da 2.335 civarında bir nüfusun yaşadığını söyleyebiliriz. Bu rakama şehirde bulunan askerî zümreler dahil olmadığından ve muaf olarak kaydedilenlerin hepsini bekar olarak kabul etmek doğru olmayacağından kabaca 1521 yılında Çankırı'daki nüfusun 2.500-3.000 arası olduğu kabul edilebilir. 1579'da aynı hesaplama üzerine gidilecek olursa Çankırı'daki nüfusun 60 yıllık süre içerisinde hiç artmadığını ve aynı seviyede kaldığını söylemek mümkündür. Bu da muhtemelen Çankırı şehir merkezinin köydekiler için bir cazibe merkezi olmadığını, hatta buradan başka yerlere göç olmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Kastamonu'da 1530 tahririnde 46 mahalle ve bu mahallelerde 1.023 hane 368 mücerred ve 52 de muaf nüfus kayıtlıdır⁶. Bu durumda Kastamonu'da 5.535 kişi bulunmaktadır. Askerî zümreler ile birlikte bu sayı 6.000'in üzerine çıkmaktadır. 1582 yılında ise mahalle sayısı 48 (aslında 48 başlık altında 57 mahalle kayıtlıdır)⁷'e, hane sayısı 1.624, mücerred sayısı da 1.332'ye yükselmiştir⁸. Bu haliyle nüfus 9.452 civarındadır. Askerî zümrelerin de ilavesiyle nüfusun 10.000-11.000 arası olduğu söylenebilir. Bu durumda Kastamonu şehir nüfusundaki artış da %60 civarındadır.

1521 yılında mahallelerinden bahsolunmayan Tosya şehri, defterde "Nefs-i Tosya" olarak yer almış⁹, bu durum 1530 yılında tutulduğu varsayılan defterde de aynen devam etmiştir¹⁰. Müslim olarak 510 hane, 169 mücerred ve 66 muaf; gayr-ı müslim olarak da 18 hane ve 5 mücerredin bulunduğu bir şehrin mahallelerinden bahsolunmayı düşünürücüdür. Belki de buradaki mahalle teşkilatlanması 16. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşmiş olabilir. Bu durumda 1521 yılında Tosya'da 2.880 civarında bir nüfusun yaşadığı düşünülebilir. Bu rakamlara askerî zümre ilave edilir ve muafaların bazıları da evli olarak kabul edilirse 1521 yılında Tosya'da 3.000'in üzerinde bir nüfusun yaşadığı söylenebilir. Bu durumda Tosya, bağlı bulunduğu Çankırı Sancağı merkez kazasından nüfusça daha kalabalıktır.

1579 tahririnde Çankırı'daki mahalle sayısı 22'ye gerilerken Tosya'daki mahalle sayısı 24'e yükselmiştir. Hane sayısı 710'a, mücerred sayısı 412 ve muaf sayısı da 74'e ulaşmıştır¹⁰. Bu haliyle 4.036 civarında bir nüfusun yaşadığı söylenebilir. 1521 tahririne göre nüfus artışı %70 dolayında gerçekleşmiştir. Bu nüfusa askerî zümreler de ilave

⁴ Başbakanlık Arşivi (BA), Tapu Tasnifi Tahrir Defteri (TD), 100, s. 2-11 arası kayıtlar. Katibin kaydına göre 410 hane ve 224 mücerred bulunmaktadır, ancak hesaplamadan ötürü bir hata oluşmuştur.

⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), TD 81, varak (vr) 5b-10a arası kayıtlar.

⁶ BA TD 438, s. 591-592 arası kayıtlar.

⁷ TKGMA TD 143, vr. 8b-30a arası kayıtlar.

⁸ BA TD 100, s. 336-346 arası kayıtlar.

⁹ BA TD 438, s. 731-736 arası kayıtlar.

¹⁰ TKGMA TD 81, vr. 71b-79b arası kayıtlar.

edilecek olursa nüfusun 4.500-5.000 civarında olduğu söylenebilir. Çankırı şehri nüfusu artış kaydetmezken, Tosya'daki nüfus artışının %70 dolayında oluşu muhtemelen burasının ana ticaret yolu üzerinde bulunuşu ve iktisadî vaziyeti ile ilgili olmalıdır.

Nüfusun yıllara göre dağılımına göre 60 yıllık bir dönemde Çankırı şehir nüfusunun hiç artmadığı gibi buradaki mahalle sayısının da gerilediği; Kastamonu ve Tosya'daki mahalle sayısındaki artışla birlikte nüfusun Kastamonu'da %60; Tosya'da da %70 civarında artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum asayişle ilgili olduğu kadar iktisadî vaziyetle de doğrudan alakalıdır. Bu durum halkın sosyal hayatını da etkileyecek, hatta iyi veya kötü yönde bir takım değişikliklerin olmasıyla sonuçlanacaktır.

Mahalleler

Mahallelerin sınırlarının geniş ve mahallelerde bulunan ev sayısının da bugünkü gibi çok olmaması sebebiyle, geçmişte mahalleli bir ölçüde birbirini tanırdı. Hatta mahalleler aynı boy, aynı meslek ve aynı dine mensup kişiler tarafından tesis ve teşkil olunurdu. Bununla birlikte ister meslek ve isterse din açısından karışık bulunan mahalleler de yok değildi. Örneğin Tosya'daki gayr-ı Müslimler "Zımmiyân" adı verilen mahallede topluca bulunmaktaydılar. 16. yüzyılda Kastamonu'da gayr-ı Müslim nüfus bulunmamakla birlikte 17. yüzyıldan itibaren "Zımmiyân-ı Polatlar" adında bir mahalle görmekteyiz. Bunlar muhtemelen celalî karışıklıkları esnasında köyden kente göç eden gayr-ı Müslimler olmalıdır. Bunun yanı sıra Müslimlerle gayr-ı Müslimlerin karışık oturduğu mahalleler de mevcuttur. Çankırı, Kastamonu ve Tosya merkez ile köylerinde bulunan gayr-ı Müslimlerin Rumlar olduğu anlaşılmaktadır¹¹.

Mahalleler umumiyetle bir cami-mescid veya tekke, zaviye, medrese ve benzeri gibi dinî ve sosyal faaliyetlerin olduğu binalar etrafında oluşmuş ve genişlemişlerdir. Ele alınan merkezler için cami ve mescid merkezli bir yerleşimden söz edilebilir. Özer Ergenç'in Ankara için verdiği örnekte de görüldüğü üzere Osmanlı ve İslâm şehirlerinde toplumsal merkez cami veya mesciddir¹². Mahallenin erkeklerinin, şayet meslekleri farklı ise, gün içinde birbirlerini en sık gördükleri yer mahallenin camii veya mescididir. Umumiyetle sabah, akşam ve yatsı namazlarını mahalle mescidi veya camiinde eda ettiklerinden, hiç olmazsa günde iki veya üç defa birbirleriyle görüşme fırsatı elde etmektedirler. Diğer öğle ve ikindi namazları için çalışma mekânlarındaki cami veya mescidlere gitmeleri beklenir.

Mahallede mukim birisinin yapmış olduğu ahlâksız davranışlar karşısında mahallelinin ortak şikayeti hep camie veya cemaate gidemez oldukları yolundadır. Zaten gerek mahallelinin birbirini ve gerekse mahalle imamının cemaatini tanuması, camie gidiş gelişler sayesinde olmuş, kişilerin tanınır veya güvenilir olup olmaması da bu gidiş gelişlere bağlı kalmıştır. Ergenç'in makalesinde Ankara'da mahalleden ihracı

¹¹ *Tosya Şer'iyye Sicili (TŞS)*, 175, Belge (B) 98. 10 Receb 1143.

¹² Özer ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları (OA)*, C. IV (1984), s. 73.

istenen bir kişi için mahallelinin "bir vakit namaza gelmediği" yolundaki suçlaması ise hayli ilginçtir¹³. İlerdeki sayfalarda da görüleceği üzere bir olay karşısında mahallelinin, o fiili işleyen veya işlediği belirtilen şahıs hakkındaki lehte veya aleyhteki şahadeti önem arz etmektedir.

Mahalleler ya kurucularının adlarıyla -ki bunlar umumiyetle orada bir cami, mescid, zaviye, tekke, medrese, han, hamam ve benzeri yapılar yaptırmışlar, ancak bazen mahalle, binanın adıyla değil de binayı yaptıranın adıyla anıla gelmiştir-, ya o mahallede bulunan dinî ve sosyal amaçlı bir binanın adıyla veya belirli bir meslek gurubunun oturuyor olmasından ötürü o meslek adıyla anılmıştır. Örneğin Kazancılar, Saraçlar, Debbağlar, Çömlekçiler, Kebkebirler ve saire gibi. Bunların yanı sıra bulunduğu mahallin ve mekânın coğrafi özelliğinden ötürü anılan Hıdırlık, Çukur, Dere, Karataş, Pınarbaşı, Dağdere, Gökdere, Akçeşme ve Kırkçeşme gibi mahalleler de mevcuttur.

Konutlar

İnsanların ister güvenlik ve asayiş, isterse başka sebeplerle olsun birbirlerine yakın olma düşüncesinde oldukları ve bu sebeple de evlerini birbirine çok yakın inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Evlerini birbirine yakın inşa etmekle birlikte aile mahremiyetini de göz ardı etmedikleri, bu durumu, evlerin bakış yönü birbirini görmeyecek, evler birbirinden yüksek olmayacak, avlu duvarları yüksek olacak ve avlu kapıları ayrı yönlerde bulunacak şekilde kurarak telafi ettikleri görülmektedir. Kastamonu'daki evlerin birbirine çok yakın olmasından ve muhtemelen de bölgenin ormanlarla kaplı olmasıyla binanın iskeletinde ahşap kullanılmasından ötürü çok sık yangın çıktığı anlaşılmaktadır. 18 Rebiülevvel 988 (3 Mayıs 1580) tarihli bir Mühimme kaydında Kastamonu'da çok sayıda ev bulunmakla ve bunlar birbirine bitişik ve dere içinde olmakla şehirde sık sık yangın çıktığı, yangın ile meşhur olduğu vurgulandıktan sonra, yangın olduğuunda uykuda olanları uyandırmak için kaleden top atıldığı, ancak dizdarların fazla miktarda harç gösterdiklerinden bu uygulamadan vazgeçildiği bildirilmektedir. Bu uygulamadan vazgeçilmesi ile Müslümanların, özellikle de uykuda olanların çok zarar gördüğu, Kastamonu halkının arzında dile getirilmiş, halkın kendi isteği ve arzı ile, yangın zamanlarında ve bayramlarda kaleden top atıldığında harcanan barutun parasının Kastamonu halkı tarafından ödenmesi şartıyla, yine zaruret zamanlarında kaleden top atılmasına müsaade olunmuştur¹⁴.

Evlerin inşasında dinî ve içtimâî anlayışın, ekonomik durum ve uğraşının, coğrafya ve iklimin, bölgenin malzeme kaynağının, beşerî ihtiyaçların, zevklerin, ihtiyar, kadın, çocuklar ve bunların sayılarının dikkate alındığı gözlenmektedir. Bu hususa verilebilecek örnek çok olmakla birlikte, incelemeye alınan merkezlerdeki ortak özelliklerden birkaçının örnek olarak verilmesi gerekir. Dinî ve içtimâî açıdan mahremiyetin korunması düşüncesiyle evlerin genellikle birbirinden yüksek

¹³ ERGENÇ, *a.g.m.*, s. 74.

¹⁴ *Mühimme Defteri (MD)* 43, sayfa (s) 12, B. 21.

olmamasına ve mutlaka yüksek duvarlı bir avlusunun bulunmasına azamî dikkat edilmiştir.

Ev sahibinin iktisadî gücü evin tek veya iki katlı; oda sayısının az veya çok olması; inşaat malzemesi olarak kerpiç, tuğla, ahşap veya daha uzun ömürlü olacağı düşüncesiyle taş kullanılmasında belirleyici olmuştur. Yine ekonomik güç ve toplum içindeki konumuna göre bazı kimselerin evlerinin konak şeklinde inşa olunduğu, içinde haremlik ve selamlık kısımlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehirde oturuyor olmakla birlikte bağı ve bahçesi varsa, hayvan besliyorsa ahır, samanlık ve ambar gibi komplekslerin yapımı da gündeme gelmiştir.

İncelenen merkezlerde evlerin umumiyetle tek katlı olduğu, zemin kısmında şayet ev sahibinin hayvanları varsa ahır ve samanlık; bunun yanı sıra mutfak, kiler ve hamam gibi kısımların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak geliri düşük olan ve maddî durumu yerinde olmayanların zemin kattan ibaret evlerde oturdukları da belgelerden çıkarılmaktadır. Zenginler ve geliri iyi olanlar için ev, yani ikamet yeri birinci katta yer almaktadır. Evlerin bu küçük ölçüsünün tabiatı, ağaçları, toplum inancının timsali olan camileri ve şehrin önemli yapılarını, ufku, dağları ve insanları yücelttiği ifade olunmaktadır¹⁵.

Coğrafya ve iklimin inşaattaki etkisi hiç inkâr edilemez. Şayet bölge sıcak veya soğuksa duvarlar kalın olmakta, böylelikle içerinin sıcaklığı dışarı çıkmayıp, dışarının soğuğu ve sıcaklığı da içeriye rahatsız etmemektedir. Pencerele de küçük olmakta, böylelikle duvarların inşasında etkili olan düşünceyle uyum sağlanabilmektedir. Sıcak iklimde bulunuluyor ise çatı malzemesi olarak toprak moloz kullanılmakta, yani dam olmakta, böylelikle sıcaklığın içeriye geçmesi önlenmiş gibi özellikle yaz gecelerinde yatmak ve evin ihtiyacı olan kışlıkların hazırlanması için damdan yararlanılabilmektedir. Soğuk ve yağmurlu bir iklimde bulunuluyor ise toprağın üzerinde bir de kiremit bulunmakta, böylece yağmur ve kar sularının evin içerisine akması veya sızmasının önüne geçilmektedir. Bölgede hangi inşaat malzeme kaynağı varsa, yani topraksa kerpiç ve tuğla; ormanlıksa ağaç; dağlık bir arazide ise taş kullanılmaktadır. Yalnız gerek incelediğimiz merkezler ve gerekse diğer Osmanlı şehirlerindeki konutlar için şu söylenebilir: Evler sürekli değişen aile yapısına uyum sağlamak üzere tuğla, kerpiç ve ahşap gibi geçici malzeme ile inşa edilirken; idarî, dinî, iktisadî ve toplum hizmeti amaçlı olarak yapılan han, çarşı, hamam, cami ve medrese gibi yapıların ise kalıcı malzeme, yani daha çok taş kullanılarak yapılması söz konusudur.

Evin ihtiyaçları, kadınlar ve çocuklar yaz günlerinde eyvan ve bahçeyi kullanabilmekte; kışın ise sedirilere oturarak pencereden dışarıyı, kar veya yağmurun yağışını seyredabilmektedirler. Kadınlar bu pencereler vasıtasıyla sokakta oynayan çocuklarını kontrol edebildikleri gibi sokaktan gelip geçenleri, avlu kapısını çalanları ve beylerinin akşam saatinde işyerinden eve gelişini de takip edebilmektedirler. Özellikle avlu, kadın ve yetişkin kız çocuklarının rahatça hareket edebildikleri, çamaşır, bulaşık

¹⁵ Turgut CANSEVER, "Osmanlı Şehri", *İslâm'da Şehir ve Mimari*, İstanbul 1997, s. 125.

yıkayıp, kurdukları salıncaklarla çocukları uyutabildikleri, komşu kadın ve kızları ile bir araya gelip sohbet ettikleri, iş-nakış işledikleri ve oynayabildikleri bir mekân olması itibarıyla, kadının dört duvar arasına sıkışıp kalmasını önleyecek bir işlev görmektedir.

Ele aldığımız merkezlerdeki evlerle ilgili bilgileri ya tereke kayıtlarından ya da mülk alım-satımı ile ilgili belgelerden elde edebilmekteyiz. Bu kayıtlara bakarak bir evde çoğu zaman tek ailenin yaşadığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim S. Faroqhi de 16. ve 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri evleri üzerine yaptığı çalışmasında aynı kanaate varmıştır¹⁶. Çünkü genelde terekede yer alan veya satışı yapılan ev tarif olunurken "tahtanî ahur ve mutfak fevkânî bir bâb oda" denilmektedir. Dolayısıyla kalabalık bir ailenin bir odalı bir evde hem yemeğini yemesi, hem misafirini ağırlaması ve hem de uyumasını beklemek doğru olmaz. Bunlar çekirdek aile dediğimiz küçük ailelerin barınabileceği konutlar olmalıdır¹⁷. Bu küçük evlerin yanı sıra büyük evlere, umumiyetle konaklara da rastlanmıyor değil. Belki bu tip konutlarda daha geniş ve daha kalabalık ailelerin buldukları düşünülebilir. Böyle evler tarif olunurken haremlik ve selamlık şeklinde veya hariciye ve dahiliye diye zikrolunmaktadır. Gelen misafir şayet erkekse selamlık; kadınsa haremlik kısmına alınarak onların hemcinsleriyle sohbet etmelerine fırsat tanınırdı. Şayet misafir yatılı olarak gelmişse selamlık kısmında yatırılır, evin yeterince odası yoksa hane halkının kullandığı bir oda boşaltılarak misafirin yatması için hazırlanırdı.

Umumiyetle evler tek katlı inşa edildiğinden zemin katta yer alan kiler, ahır, mutfak ve diğer odaların dışarıyla, yani sokakla herhangi bir teması olmazdı. Buraların dışı açılan pencereleri bulunmadığından içe dönük, yani avluya bakacak şekilde pencereler bırakılırdı. Bu düzenlemede muhtemelen hem emniyet duygusu hem de mahremiyetin korunması düşüncesi rol oynamaktaydı. Ev sahibinin maddi durumu iyi ise zemin katta bir de hamam yer alırdı.

Kastamonu ve Tosya'da Çankırı'ya nazaran biraz daha fazla yağmur yağdığından bu merkezlerdeki evlerin üzerine pedavra-padavra (ince tahta) döşendiği ve onun üzerinin de kiremitle kapatıldığı düşünülebilir. Çünkü Kastamonu narh kayıtlarının hemen tamamında pedavra ve pedavra enseri (tahta çivisi) tabirinin geçtiğini ve bunlara narh verildiğini biliyoruz. Yalnız satılan veya terekede yer alan bazı evler için "kiremit puşideli" tabiri geçse de biz bunun bütün evlerde olup olmadığını bilemiyoruz. Kiremit çatılı evlerin zenginlere mahsus olacağından yola çıkacak olursak, orta halli kimselerin de muhtemelen dam evleri olduğunu kabul edebiliriz. Damlar yaz aylarında hem oturlan, hem kışlıkların kurutulduğu ve hem de yatılan mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin kimselerin kentin dışında bağlık ve bahçelik alanlarda yazlık evlerinin olduğu da ortaya çıkmaktadır. Şehirde oturuyor olmalarına rağmen köy

¹⁶ Suraiya FAROHQI, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çeviren: Neyyir KALAYCIOĞLU, İstanbul 1993, s. 168.

¹⁷ 1600-1690 tarihleri arasında Ankara ve Kayseri'deki evlerde bulunan mutfak, sofa, oda ve avlularla ilgili olarak bkz. Suraiya FAROHQI, *Men of Modest Substance, House Owners and House Property in Seventeenth-century Ankara and Kayseri*, Cambridge 1987, s. 164 Tablo 11 ve 12.

ile alâkasını kesmeyen, çiftliği, ahır, evleri, hayvanları, tarım alanları bulunan kimselere diğer şehirlerde olduğu gibi ele alınan merkezlerde de tesadüf olunmuştur. Daha çok şehirdeki evinde avlusu ve bahçesi bulunmayan kesimin eşkiya baskısı ve korkusu olmadığı dönemlerde bağ evlerine taşındıkları düşünülmeyle birlikte, şehrin gürültülü ve sıkıcı ortamından uzaklaşmak isteyen kimselerin de yazlıklara taşındıkları kabul edilebilir. Hatta bunu eski bir gelenek olarak yaşattıkları da varsayılabilir. Yazlıklara taşınanlar kıymetli mallarını âdeta bir banka kasası gibi işlev gören bedestene bırakmaktaydılar. Meselâ Tosya halkı yazın bağlara taşınmadan önce kıymetli mallarını Tosya'nın merkezindeki bedestene¹⁸, Malatya kenti ahalisi de yine bağlara çıkmadan önce en değerli eşyalarını bedestendeki kasalara bırakmak âdetindeydiler¹⁹

Evin İçi

Evin içini anlatmaya başlamadan önce kadının ailedeki yerinden önce toplumdaki yeri konusunda bir takım şeyler söylemek kanaatimizce daha uygun olacaktır. Osmanlılar döneminde kadınların dört duvar arasına hapsedildikleri ve sosyal hayattan tecrit edildikleri şeklinde bir düşünce hep gündemde kalmıştır. Bunun yanında kadınların toplum hayatında yerlerinin olmadığı, dolayısıyla kadınların hakkı diye bir şeyden de söz edilemeyeceği türünden görüşler yaygınlık kazanmıştır. Ancak ileride de bahsedeceğimiz üzere, gerek evlenme hâdiselerinde mehr, gerekse mülk alım-satımlarında kadınların alıcı ve satıcı konumunda olmaları bu düşüncelere karşı verilebilecek ilk örneklerdir. Bunların yanı sıra evlenme hâdisesinde kadının fikrinin alınması, rızasının olup olmadığı sorulması, kadının istemediği bir evliliği bozabilmesi, boşanma talebinde bulunması, mahkemelerde şahit olarak dinlenmesi, az da olsa alış-verişe katılması, çarşılarda olmasa bile pazarlarda alıcı ve satıcı konumunda bulunması, Kastamonu'da da görüleceği üzere kadınlara mahsus hamamların olması ve bugüne kadar yapılan çalışmalar²⁰, kadınların sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olduklarını, sosyal hayatın içinde bulduklarını, bazı tahditlerle birlikte birey olarak haklarının olduğunu ve bunu da kullandıklarını, ihlâli durumunda yargıya müracaat ettiklerini ortaya koymuştur. Kadınların mahkemeye müracaat edebilmeleri her hâlde daha çok şehir merkezlerinde oluyor, buna mukabil köylerde ise oran çok düşük kalıyor olmalıdır. Osmanlı kanunnameleri ve uygulamalarından da hatırlanacağı üzere tumar sahibi öldüğünde şayet oğlu yok ise kızı cebelü eşmek suretiyle babasının tumarını

¹⁸ H.S. KÖKER, "Vakıflar Tarihinde Tosya", *Vakıflar Dergisi (VD)*, V (1962), s. 267.

¹⁹ FAROQHI, *Kentler*, s. 33.

²⁰ Ronald JENNINGS, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient (JESHO)*, C. XVIII, Bölüm I, s. 53-114.; FAROQHI, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif KILIÇ, İstanbul 1998 (2.baskı), s. 115, 166-170.; İlber ORTAYLI, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *OA*, I (1980), s. 33-40.; M.Âkif AYDIN, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *OA*, III (1982), s. 1-12.; ERGENÇ, *a.g.m.*; Abdulkadir YUVALI, "Kayseri'de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadın'ın Sosyal Statüsü", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (11-12 Nisan 1996), Kayseri 1997, s. 367-374.

tasarruf edebilmektedir. Mülk edinme hakları olan kadınlar bu mülklerini satmak, hibe etmek ve vakf etmek hakkına da sahiptirler.

Kadınların birbirleriyle bir araya gelmeleri şehre nazaran köylerde daha çok oluyordu. Çünkü günün önemli bir bölümünü tarla, bağ ve bahçede geçiren köylü kadın, burada kendisi gibi işlerde çalışan hemcinsleriyle sohbet etme imkânı da bulabiliyordu. Şehirdeki kadınlar ise daha çok avlu ve bahçelerinde, hamamlarda, mesire yerlerinde, mahalle bakkalında ve seyyar satıcılar geldiğinde bir araya geliyor olmalıydılar. Kastamonu'da kadınlara ait bir hamamın olduğunu biliyoruz. Hemen her şehirde sulu ve ağaçlıklı bir mesire alanı bulunmakta ve buraları umumiyetle "Hıdırlık" adıyla anılmaktadır. Örneğin Çankırı'da bu ismi taşıyan bir de mahalle mevcuttur²¹. Kastamonulu kadınların "Gaibler Deresi" diye anılan yerde gezindikleri ve aileleriyle veya komşu kadınlarıyla burada piknik yaptıkları ortaya çıkmaktadır²². Buralarda, yani mesire yerlerinde, umumiyetle bir de yata bulduğundan, kadınlar hem dinî bir vazifeyi yerine getiriyor hem de birbirleriyle sohbet imkânını bulmuş oluyorlardı. Bunun dışında kadınlar yazlıklarda da bir araya gelerek kışlıklarını hazırlayabiliyorlardı.

Kadınların toplum hayatındaki rollerinin yanında ev içindeki durumları ve buradaki rolleri daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Evin içinin döşenmesinde kadınların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Terek adı verilen yerlerde ve dolaplarda evin ihtiyacı olan kap-kacağın dizilişi, baca üzerine ve sekilere yerleştirilen eşyalar ile oralara serilen örtüler, yere açılan kilim veya halılar, evin içinde, balkonda veya sundurmada yetiştirilen çiçekler kadınların zevkine göre olurdu.

Tereke kayıtlarının incelenmesinden aşağı yukarı evlerde bulunan ve kullanılan malzemeyi çıkarabilmekteyiz. Öncelikle evlerin bugünkü gibi çok odalı olmadıklarını tekrar belirtmeliyiz. Bunun yanı sıra bugün hemen her evde bulunan yemek masası, vitrin, koltuk takımı ve oturma gurupları, sehpa, sandalyeler, vestiyerler, ayakkabılıklar, fiske masaları, etajerler, kanepeler, karyolalar, makyaj masaları, kalorifer petekleri gibi yaz ve kış evde büyük bir alanı kaplayan ve evin kullanım alanını daraltan ev eşyasının bulunmadığını biliyoruz. Evlerin duvarları kalın olduğundan dolaplar, sekiler ve yüklükler bu duvarlar içinde yer almakta, dolayısıyla insanların hareket alanında herhangi bir daralmaya sebebiyet vermemekteydiler.

Kastamonu ve Tosya gibi yağışlı veya diğer soğuk iklim kuşağında yer alan evlerde umumiyetle pencereler boyunca uzanan sedire rastlanmaktadır. Kış aylarında da

²¹ Bkz. Ahmet KANKAL, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, Ankara 1993 (Ankara Üni. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), s. 46.

²² 24 Cemâziyelevvel 1131 (14 Mart 1719) tarihli Kastamonu'ya ait bir sicil kaydında "Hacı Dursun Mahallesi kurbunda vâki' olub yine medfne-i mezbûre hâricinde nisvân tâ'ifesinin seyrângâhu ve merâkîd-ı müslimîn olan Gâ'ibler Deresi demekle ma'rûf vâdide" tabiri geçmektedir. Şehrin mezarlığının da bulunduğu bu mevki Kastamonulu kadınların gezip dolaştıkları ve piknik yaptıkları mesire alanı olarak gözükmektedir. Meşelik olduğu anlaşılan bu vâdide pelid ağacının gölgesinde yatan nasranî bir kadın başına pelid düştüğünden helâk olmuştur. Bkz. KŞS 5, B. 39.

yerdeki halı ve kilimlerin altına soğuğu engellemek için yalıtım malzemesi olarak hasır serildiği anlaşılmaktadır. Sedinin yanı sıra oturmak için yere mak'at denilen minder serildiği ve yaslanmak için de sırt yastıklarının konulduğu bilinmektedir.

Evde mutfak ayrı bir bölüm değilse, oturma odası olarak kullanılan odada (burası çoğunlukla sofa olarak anılmaktadır), kapının tam karşısındaki duvar içine girintili bir ocak bulunmaktadır. Bu ocak hem ısınma amaçlı hem de yemek pişirme amaçlı kullanılıyor olmalıydı. Ocağın içinde ve yanında sacayak, ocak demiri, maşa, kürek ve sac gibi aletler yer almakta, ocak faaliyette değilken ocak örtüsü çekilerek ıslı ve karalı bölümün görüntüsü kapatılmaktaydı. Kışın bu ocak ısınma amaçlı olarak kullanıldığı gibi yine evin orta kısmına bırakılan ve içinde dumanı bulunmayan odun kömürünün yandığı mangaldan da aynı amaç doğrultusunda yararlanılmaktaydı. Ocağın üst kısmı oda içine doğru girintili olduğundan buraya şamdan, fanus, fener, mum gibi aydınlatma araçları konulduğu gibi yine yemek yaparken sık kullanılan tuz, biber, salça ve sadeyağ bulunan kaplar da bırakılabilmekteydi. Ocağı tutuşturmak için kullanılan malzeme de yine burada yer almaktaydı. Ayrıca dövecek, sıcak tencereleri tutmak için kullanılan tutacak ve kepece gibi diğer eşyalar da ocağın yanındaki çivilere asılmaktaydı.

Duvarın içine doğru girintili olan dolaplarda ev sahibinin durumuna göre sahan, tabak, maşrapa, tava, tencere, çini tabak, kahve ibriği, kahve değirmeni, kahve fincanı, kâse ve havan gibi mutfak eşyaları yer aldığı gibi, bu sayılanlar ocağın üzerinden itibaren birkaç duvarda yer alan bazen de bütün duvarları çevreleyen ve terek adı verilen açık mekânlarda da bulunabilmekteydi. Daha büyükçe olan kazan, leğen gibi mutfak eşyası odanın içinde değil de başka bir alanda muhafaza edilmekteydi. Evin kışlık hububat ve bakliyat gibi yemeklik malzemesi ile peynir, turşu, pekmez ve saire yiyecekleri kiler varsa kilerde, yoksa yüküklerin altında veya dolaplarda saklanırdı. Yemek yenilecek zaman duvara dayalı olarak duran sini veya yemek tablası-tahtası, altına sofra örtüsü serilerek açılmakta, yemek yendikten sonra silinip temizlenerek yine eski yerine bırakılmaktaydı.

Odanın havasını değiştirmek ve umumiyetle misafir geldiği zamanlarda güzel koku yayması için buhurdan ve gülâbdan da yine oturma odasında bulunmaktaydı. Yere kebe, keçe, kilim, kaliçe, halı gibi sergilerin değişik renk ve desende; yün ve diğer malzemeden dokunmuş olanları serilmekte ve bunlar dokundukları yerin adlarıyla anılmaktaydı. Bunlardan duvara asılmak için olanı da bulunmaktaydı. Şayet evde ev sahibinin kitaplarını bırakacağı bir dolap bulunmuyorsa, duvarda muhafaza içinde yüksekçe bir yerde Kur'ân-ı Kerim yer alırdı. Hemen her terekede ilk kaydedilen "mushaf-ı şerif veya eczâ-yı şerif" tir.

Yetişkin erkek ve kadın abdest almak istediğinde abdest ibriği ve abdest leğeni hazırlanmakta, üzerine abdest makramasını giyen kişi abdestini aldıktan sonra peşkir ile kurulanmakta ve köşede duran seccadesini açarak namazını kılabilirmekteydi. Bu seccadeler sarı, çuka ve mihraplı olarak zikrolunmaktadır.

Şayet evin ayrı bir yatak odası varsa anne ve baba, çocuklardan ayrı olarak yere açmış oldukları döşekler üzerine çarşafı yayarak çeşitli isimlerle anılan yastıkları onun

üzerine bırakıp yatmakta ve üzerlerine de yine değişik isimler adı altında kaydolunan yorganlarını örtmekteydiler. Yatarken üzerlerine giydikleri ve başlarına taktıkları eşyalar değişik isimler altında kaydolunmuştur. Çocuklar için aynı işlem yüküklükten indirilen yatak ve yorganların oturma odasında açılması ile devam etmekte, sabahleyin bunlar yine eski yerlerine kaldırılmakta, böylece oda tekrar oturma düzenine döndürülmekteydi.

Yıkanmak icap ettiğinde yatak odasının bir köşesinde yıkanmak için tahsis olunmuş yerde veya kapaklı olarak inşa olunmuş ve suyu tahliye borusu da bulunan bir mekânda, şayet o da yoksa hamam leğeninde yıkanılmakta, yıkanılan su daha sonra bahçeye dökülmekteydi. Evde su kaplarının değişik maddelerden yapılmış olanları bulunmakta birlikte içme suyu umumiyetle topraktan imal olunmuş testi, çömlek ve küplerde muhafaza edilmekte, bunlar evin bir köşesine bırakılabildiği gibi kapı dışına da konulabilmekteydi.

Yatak odasında yüküklüklerin yanı sıra sandık bulunmakta bu yüküklük ve sandıklar içinde bohçalar yer almaktaydı. Bu bohçalarda evin hanımının işlediği nakışlar ile iç giyim eşyaları bulunurdu. Elbiseler daha çok dolaplara asılmakta birlikte şayet dolap yoksa bunlar da bohçalarda saklanmaktaydı. Yine bohça ve sandıklar içinde değişik ipliklerden dokunmuş havlular yer alırdı. Sandık bazı terekelerde sepet olarak da zikrolunmaktadır. Bu odada yine duvarda bir ayna bulunmaktadı. Kıymetli mücevherler için ayrı bir kutu bulunmakta, yine tarak, iğne, iplik gibi diğer ıvır zıvır ev eşyası da çekmeceye veya kutuda saklanmaktaydı.

Terazi, kantar, satır, testere, keser, kerpeten, balta, urgan, tırpan, bukağı, diğer dokuma, marangozluk ve çift aletleri de evin başka bir bölümünde yer almaktaydı. Ele alınan merkezlerde aşağı yukarı bir evin içinin döşenme şekli ile evde bulunan eşya bu zikredilenler gibiydi. Terekelerde yer alan eşyayı zikretmek konunun daha iyi anlaşılması veya o dönem insanının hangi giyecekleri giydiği, hangi eşyayı kullandığının bilinmesi açısından faydalı olacaktır.

Başa giyilen-takılanlar: Nezkeb, peçe, dülbend, yaşmak örtüsü, alaca cenber, al dülbend, münakkaş dülbend örtüsü, destâr, dîbâ takke, siyah pûşî sarık, sarık, kalpak, keçe bôrk, kelle-pûş, çuka kelle-pûş, arakıyye, sırmalı arakıyye, kavuk, kadife kavuk, ser-pûş.

Mutfak eşyası: Sahan, ayaklı sahan, tabak, hoşâb tası, küçük-büyük sini, bakır maşrapa, tâbe-tava, kapak, mertebânî (yeşil porselen), bakraç, tepsi, küçük-büyük kazan, süt tavası, kebab tavası, küçük-büyük tencere, kebab demiri, satır, maşa, ocak demiri, sacayak, çini tabak, sofrâ, kahve ibriği, kahve fincanı, kahve değirmeni, fincan, fağfûrî kâse, havan, leğen, ibrik, demir sac, ocak örtüsü, kebab iskemlesi.

Oturma odası: Şamdan, buhurdân, gülâbdân, fânus, fener, minder-mak'ad, alaca minder, şilte minder, alaca minder yüzü, yan minderi, perde, yümni perde, yümni mak'ad, kapı perdesi.

Yatak odası: Döşek, kumaş döşek, beledî döşek, şilte döşek, alaca kutnu döşek, serâser döşek yüzü, kadife döşek yüzü, yorgan, telli kadife yorgan, yümnî yorgan, beledî yorgan, ma'sum yorganı, yeşil kumaş yorgan, yastık, kadife yastık, kumaş yastık, yüz yastığı, kutnu yastık, Bursa yastığı, Sakız yastığı, beledî yastık, meşin münakkaş yastık, deri yastık, kadife yastık yüzü, çarşaf, beyaz çarşaf, fitilli keten çarşaf, keten çarşaf, mai velense, beyaz velense, kırmızı velense, siyah velense, beşik makraması, hamam leğeni, kutu, çekmece, sepet sandık, demirli sanduka.

Sergiler: Kebe, siyah kebe, mai kebe, Yanbolu kebesi, orta keçesi, yan keçesi, Kırım keçesi, Selanik keçesi, Selanik yan keçesi, mai Selanik yan keçesi, beyaz yan keçesi, hamam keçesi, Türkmen kilimi, alaca Türkmen kilimi, mai Türkmen kilimi, Boyabat kilimi, Zile kilimi, kırmızı kilim, alaca kilim, mai kilim, mai alaca kilim, kara kilim, yan kilimi, tay kilimi, küçük-büyük kalıçe, Selanik meydan kalıçesi, yan kalıçesi, dokuma halı, seccade, sarı seccade, çuka seccade, mihraplı seccade, hasır, Mısırf hasır.

Diğer ev eşyası: Kaytan, iplik, iğne, makrama, keten abdest makraması, Tire makraması, bohça, münakkaş bohça, münakkaş bohça yüzü, mai peşkir, alaca peşkir, harir peşkir, beyaz Tire peşkiri, abdest peşkiri, penbe abdest peşkiri, yağlık, destmâl, çuval, harar, muytâb heğbe, abdest leğeni, abdest ibriği, kağıt deste, sedefkârî divit.

Giyim-kuşam eşyası: (Kürkler) Yeşil çuka çilkafa kürk, nafe nimten kürk, nafe kürk, kabsız sincap kürk, siyah nimten kürk, nafe paçası kürk, tilki ve kedi derisi, sof kürk, nimten paça kürk, hatayî kablı sincap kürk, bogası kablı tavşan kürk, mai çuka tilki paça kürk, kırmızı çuka kablı sansar kürk, al çuka kablı kontuş kürk, nimten kürk, mor çuka kablı tilki paçası, kedi kürkü, yeşil çuka kablı sincap kürk, mai çuka kablı boğaz kürk, kırmızı çuka kablı nafe kürk, yeşil çuka kablı kürk, kırmızı sof kablı sincap kürk, kırmızı çuka kablı paça kürk, mai çuka kablı zerdava paçası, tilki postu, nimten sincap kürk, tilki boğazı yeşil kürk, yeşil çukaya kablı sırt samur kürk, yeşil çukaya kablı kakum kürk, kırmızı çuka kablı çilkafa kürk, kırmızı çuka kablı zerdava kürk, mai çuka kablı kuzu kürkü. **(Çukalar)** Yeşil çuka ferace, yeşil çuka yelek, siyah çuka, ankudî çuka, çuka çakşır, çakşırılık çuka, çuka zenne feracesi, çuka mintan, Londra çukası, çuka zelpûş, miskî çuka, kırmızı çuka mintan, kırmızı Londra çuka, yeşil kontuş çuka, ankudî çuka mintan, çuka mintan kaftan, çuka yağmurluk. **(İpekliler)** Dârâyî-Derâyî, Haleb dârâyîsi, Zeytun dârâyîsi, dârâyî zenne kaftan, zenne dârâyî câme, al dârâyî çintiyân, alaca dârâyî câme, al dârâyî gömlek, mor dârâyî donluk, yeşil dîbâ entâri, al dîbâ kaftan, çiçekli hatâyî kaftan, serâser kaftan, frengî atlas, kırmızı atlas, sırma düğmeli yeşil atlas, Haleb atlası, yeşil Haleb atlası, harir kuşak, yeşil atlas, bürüncük gömlek, bürüncük İstanbul gömlek, hatâyî zıbmılık, vâle. **(Pamuklular)** Penbe gömlek, bez, beyaz bez, boyalı bez, beyaz Hind bezi, penbe bezi gömlek, keten bezi, kefenlik bez, al hâre, çiçekli hâre, gülgün hâre, kutnu, beyaz bogası, alaca bogası, al bogası astar, astar, kapama, kapama bohçası, alaca kuşak, Mısır alacası, kırmızı Şam alacası câme, sarılı alaca câme, sarı Bağdâdî câme, havlu makrama, nakışlı diz makraması, beyaz arka makraması, pûşî şerbet makraması, basma beledî donluk, keten don, entari zıbm, basma don ve gömlek, keten gömlek, Tokat çiti, Acem çiti, basma çit, dolama, yeşil libas, çatki, yeşil çatki, elvan çatki, zinciryâb kaftan, sırma düğmeli

kaftan, siyah Şam entarisi, kırmızı diz çakşır, kırmızı çakşır, Londra çakşır, mai ihram, kırmızı ihram, Cezayirî kırmızı ihram, beyaz Ka'be ihramı, şalvar, mai şalvar, gömlek, münakkaş gömlek, hamam gömleği, nimten-mıntan, kırmızı mintan, don, peştamal, siyah peştamal, hamam rahtı, beyaz dimi çintıyan, beyaz sâde câme, bohçalık. (Yünlüler) Abâyî kumaş, kırmızı tiftik kumaş, kırıkılı sof aba, muhayyer, kırmızı Tosya muhayyeri, kırmızı çakşırılık sof, siyah aba yağmurluk, Tosya ham sof çakşır. (Diğerleri) Yemeni, çizme, mest pabuç, çuka kese, sırmalı akça kesesi, cüzdan, saat, sim saat, necef gözlük, tespih, palaska, sim kuşak, sim ön kuşak, sim raht kuşak, hilâfî kuşak, kırmızı mukaddem kuşak, sâde hamaylî kuşak, Karacalar kuşağı, Hind kuşak, Hind şalı, nakışlı uçkur, sim şems, sim topuz, sim bıçak, sin hançer, sim kılıç, tüfenk, çakmaklı tüfenk, makras-makas, düğme. (Ziraat-Zenaat Âletleri) Araba, çift âleti, saban demiri, döğen, tırpan, mızan-terazi, kantar, endâze, kerpeten, testere, balta, çulha âleti, bukağı, piştâhte sandıkları, eyer, teğelti, urgan.

Komşuluk İlişkileri

Müslüman Türk toplumu komşuluk ilişkilerine çok önem vermiştir. İster "komşusu aç iken tok yatan bizden değildir" ve "Cebrail, komşu hakkında bana öyle tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya varis kalacak sandım" şeklindeki hadis-i şerifler ve isterse "ev alma komşu al", "komşu komşunun külüne muhtaçtır", "komşuda pişer bize de düşer" ve "kötü (muhannet) komşu insanı elekli sacı eder" türünden atasözleriyle komşuya verilen önem ortaya konulduğu gibi, bu sözlerle komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesi hususunda yüzyılların deneyimini ortaya koymayı amaçlamıştır. Hatta bu konuda bir yabancı, George Herbert, "komşunu sev, ama aradaki duvarı kaldırma" demiştir²³.

İncelenen merkezlerde komşuluk ilişkilerine verilen önem ve ilişkilerin düzenlenmesi hususunda Şer'ıye Sicillerinde bilgi bulmak mümkündür. Bu bilgilere göre komşuluk sadece evlerin birbirine bitişik ve yakın olmasıyla ortaya çıkan bir durum değil, aynı mahallede oturuyor olma da bir nevi komşuluk olarak adlandırılmaktadır. Bu düşüncelerle mahallelerin sınırları umumiyetle dar tutularak aynı mescid veya camie devam eden cemaatin birbirini tanınması, zor durumda kalan mahalleliye yardım edilmesi, mahalleye su getirilmesi, uygunsuz davranışlarda bulunanların mahalleden uzaklaştırılması, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi durumlarda mahalleli tarafından üzerlerine düşen görevlerin ifa olunması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde mahalle hem bir idarî ve malî, hem de sosyal bir birim olarak görevini ifa etmiştir.

Komşuluk ilişkilerinin düzenlenişinde ekseriyetle din ve törenin etkili olduğu gözlenmektedir. 27 Rebiülâhir 1148 tarihli bir sicil kaydında Tosyalı Mehmed, yine Tosyalı Tilki oğlu Hüseyin Beşe'nin bir miktar harap menzil ile bir miktar boş arsayı satın aldığını, eski yerine değil de kendi menzili ve odasının önüne bina ihdas edip büyük ve yüksek binalar icad ettiğini söylemiştir. Şayet bir yangın çıkacak olursa büyük bir yangına sebebiyet vereceğinden başka, kapısını da kadınlar hamamı kapısına

²³ Bilal EREN, *Güzel Sözler Antolojisi*, İstanbul 1997 (2. Baskı), s. 209.

açılacak şekilde yaptığundan girip çıkan kadımlara zarar vereceğini, bu durumun bir mübaşir ile keşf olunmasını, ihdas ettiği binaların yıkılıp tekrar eski yerine kurulmasını divana arz etmiştir²⁴. Yine aynı şekilde 26 Zilhicce 1086 (13-14 Mart 1676) tarihli bir sicil kaydında da Kastamonu'da Deveciler Mahallesi halkı, Şaban Beşe'nin ihdas eylediği odanın arsasının merhum CebraİL Ağa'nın bina eylediği mescide mevkûfe arsa dahilinde olan araziden olup, meraları olduğu halde Şaban Beşe'nin odalar ihdas edip ve bu odaları mahalledeki evlerden yüksek olması sebebiyle kadımlara zararı dokunduğunu ve cadde üzerine bina olduğundan gelen geçenlere mani olduğunu şikayet etmişlerdir. Yapılan inceleme sonucunda gerçekten de oda mekânının yüksekçe bir yerde olması sebebiyle, 50-60 haneden mütevaciz Müslümanların haremlerine havalesi olduğundan ve cadde üzerine bina olduğundan yıkılmasına karar verilmiştir²⁵.

Evlerin yanı sıra avlu duvarlarının da komşuluk ilişkilerinde mühim bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. 23 Zilkade 1091 (15 Aralık 1680) tarihli bir belgede Çankırı'nın Alaca Mescid Mahallesi'nden Seyyid Halil, Papaz Sürmeli zımmı ile avlularının bitişik olduğunu, papazın duvarı üzerine saçak ihdas ettiğini ve kendisine zararı dokunduğunu şikayet etmiş, sonunda saçığın yıkılmasına karar verilmiştir²⁶. 18 Cemaziyelevvel 1104 (25 Ocak 1693) tarihli bir sicil kaydında Kastamonu'nun Püre Mahallesi'nden Ümmihani binti Mustafa, Ramazan bin Ali ile komşu olduklarını ve aralarındaki duvar yıkılmakla Ramazan'ın kendi malından 34 guruş harc ile tamir ettirdiğini, kendi hissesine de 17 guruş isabet ettiğini, ancak 17 guruş borcuna mukabil duvarda olan hissesini Ramazan Beşe'ye sattığını ve üzerine bina ihdasına rıza verdiğini bildirmiştir. Şart olarak da evin saçaklarını kendi tarafına geçirmemesini, yukarıya, yani kendi tarafını görebilecek yere pencere koymamasını, suyun damlasını kendi menziline akıtmasını ve 17 guruşu da kendisinden talep etmemesini koşmuştur²⁷. 3 Receb 1086 (23 Eylül 1675) tarihli bir diğer sicil kaydında da Kastamonu'nun Gökdere Mahallesi'nden Yusuf bin Ali, komşusu Mustafa bin Mehmed'in zevcesiyle kendi zevcesi Rabia'ya haber gönderdiğini, aralarındaki duvarı birkaç yerinden delip oradan zevcesini nazar ederek kendilerini rahatsız ettiğini ihbar etmiştir. Başta mahalle imamı olmak üzere şahitler, Yusuf bin Ali ile eşi Rabia'dan razı olduklarını, ancak Mustafa'nın kendi hâlinde olmayıp bu türlü fiilin sahibi olduğunu ikrar etmişlerdir²⁸.

Komşuluk ilişkilerinden birisi de şefilik hakkı ile ilgili olmalıdır. Komşulardan birisi evini veya arsasını satmaya kalktığında, âdet üzere önce teklifi komşusuna yapmak durumundadır. Şayet böyle yapmayacak olursa komşu dava açıp şefilik iddia edebilir ve sonunda da ev veya arsayı kendisi alabilir. İşte buna örnek olarak evail-i Zilhicce 1096 (Eylül-Ekim 1685) tarihli bir sicil kaydı bulunmaktadır. Kastamonu'nun Tahir Fakih Mahallesi'nden Receb Efendi bin Ahmed, kendi evine bitişik olan komşusu

²⁴ TŞS 175, B. 63.

²⁵ Kastamonu Şer'iyye Sicili (KŞS) 2, B. 253.

²⁶ Çankırı Şer'iyye Sicili (ÇŞS) 3, B. 6.

²⁷ KŞS 5, B. 218.

²⁸ KŞS 2, B. 200.

Mehmed bin Mehmed'in evini 15,5 guruş mukabilinde kendisi Göl Kazası'nda iken sattığını, kendisinin şefici olarak geri alınmasını istediğini bildirmiş, sonunda evi almıştır²⁹. Yine Tosya'nın Şeyh Mahallesi'nden Dandelen oğlu Hacı Süleyman'ın evi satıldığında komşusu Bıçakzade Hacı Mehmed şefilik davası etmiştir³⁰.

Komşuluk ile ilgili en ilginç belgelerden birisi 1110 (1698-99) tarihli olanıdır. Çankırı'nın Karataş Mahallesi'nden el-Hâc Ali bin Veli, komşusu el-Hâc Ömer bin el-Hâc Mustafa'nın yedi gün önce sakalını dualattığını, ancak şimdi tıraş ettiğini bildirerek sual olunmasını istemiş, hâdise şahitlerle doğrulanmıştır³¹. Bu belgede de görüldüğü üzere bırakın başka türlü ilişkileri, komşu komşunun sakalını bırakıp tıraş ettirmesine dahî karışabilmektedir. Elbette bu uygulamanın ahlâkî ve geleneksel bir boyutu bulunmaktadır. O dönem toplumunda erkeklerin sakalını tıraş ettirmesi pek hoş karşılanmamakta, hatta insanlara yapılacak en büyük hakaretlerden birisi erkeklerin sakal ve bıyığını tıraş etmek, kadının saçını ve atın kuyruğunu kesmek şeklinde olmaktadır.

Su Kullanımı-Çeşmeler

Sosyal hayat içerisinde incelenmesi gereken konulardan birisi de mahalleli ve şehirlinin ortaklaşa kullandıkları, yararlandıkları kuyu ve çeşmeler ile hamamlardır. Hemen her evin avlusunda birer kuyu bulunduğu mülk alım-satımı ile ilgili belgelerden anlaşılmaktadır. Kuyuların yanı sıra yine her evin avlusundan geçen ve umumiyetle üzeri açık olan bir akarsu, "nehr-i cârî"nin bulunduğu da yine aynı belge gurubunda zikrolunmaktadır. Çeşmelere ve hamamlara gelen suyun ise umumiyetle pöyreh-pöhrenk, künk ve büz adı verilen pişmiş topraktan mamul borularla ulaştığı anlaşılmaktadır. Halkın yiyeceklerini pişirdiği, içtiği, yıkandığı, abdest aldığı, bulaşık ve çamaşır yıkadığı, bahçe suladığı bu sulara herhangi bir zarar dokunmaması, selden ötürü su kanallarının zarar görmemesi, bazı kimselerin akarsuyu kendi ev, bahçe ve tarlalarına döndürmemesi, pis suların bu kanallara erişmemesi, yazın kuraklıktan ve kışın da aşırı soğuklardan etkilenmemesi için çeşitli tedbirler aldıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Sırf hayır olsun diye bir mahalde açılan kuyunun gerekli tedbirinin alınmaması üzerine hayvanat ve insana mezar olabileceği düşünülerek kapatıldığı bile olabiliyordu.

Dünyanın ve insanın sudan yaratıldığı, suyun hayat anlamına geldiği, hayatın ve temizliğin su ile mümkün olduğu ve olacağını bilen ecdadımız, yerleşim yerlerinde çeşme, sebil, kuyu, hamam gibi yerler inşa ettirirken; dağ başlarında da gelen geçenlerin perişan ve hayvanatın da telef olmaması için çeşmeler yapmış, kuyular açmıştır. Bu tür yerlerin korunması, tamir ve bakımı için de vakıflar tahsis etmeyi ihmal etmemiştir.

Osmanlı toplumunda hamamlar Roma'da olduğu gibi bir eğlence merkezi olarak kullanılmasa da yine de bazı kimselerin, özellikle de kadınların, ayın veya haftanın

²⁹ KŞS 3, B. 194.

³⁰ TŞS 175, B. 142.

³¹ ÇŞS 5, B. 144.

muayyen günlerinde hamama gittikleri ve bu gidişlerinde temizlik düşüncesinin yanı sıra hemcinsleriyle sohbet imkânı elde etmek; belki kendileri için sıkıcı olan ev ortamından bir nebze de olsun uzaklaşmak; evlenecek çağa gelmiş oğluna kız bulmak, bu kızların fizikî kusurunun olup olmadığını yakından görmek amacı taşıdıkları bilinmektedir. Bazı şehirlerde hamamların, haftanın belirli günlerinde erkeklere, diğer günlerinde de kadınlara hizmet verdikleri bilindiği gibi erkek ve kadınlara mahsus hamamlara da tesadüf olunmuştur. Örneğin, daha 1262 yılında Kastamonu'da Frenkşah bin Cemaleddin tarafından yaptırılan iki hamamdan birisinin kadınlara mahsus olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır³².

Su çıkarmak, su getirmek, çeşme yapmak, bunları halkın istifadesine sunmak halka hizmet bağlamında ve hayır kazanma işinde en önemli faaliyetlerden addedilmiştir. Çeşmelerin toplum hayatındaki yeri ve önemi hikayelere, türkü ve şarkılara, mani ve deyişlere konu olmuştur. Kamunun malı sayılan çeşme ve suyun kullanımında da bazı düzenlemelere gidilmiştir. 29 Rebiülâhîr 1164 (27 Mart 1751) tarihli bir sicil kaydında Tosya'da Dilgüşa ve Şehre Küstü Mahallesi halkının Seyyid oğlu adındaki hayır sahibi tarafından 24 mahalleye vakfolunan ve cereyan eden sudan yukarıdaki mahallelerde bulunan çeşmelere haddinden ziyade su verildiği ve bu yüzden kendilerinin müzayaka çektiklerini belirtir şikayetleri yer almaktadır³³.

20 Zilkade 987 (8 Ocak 1580) tarihli bir Mühimme kaydında Çankırı'da Sultan Süleyman Camii'ne gelen su yolu üzerinde ve iki tarafında üçer arşın mesafede bağ, bahçe ve bina ihdas edilmemesi emrolunmuş iken, bazılarının su yolu üzerine bina yapmakta oldukları bildirilerek bunların men olunması hususunda Çankırı kadısına gönderilen hüküm yer almaktadır³⁴. 1 Muharrem 1002 (27 Kasım 1593) tarihli bir diğer Mühimme kaydında da Çankırı'da Ramazan Çavuş adında birisinin Karataş Mahallesi'ndeki mescid ve muallimhaneyi yıktırarak yerine ahır ve samanlık yaptırdığı, kasabanın içecek suyunun mecrası üzerine evler inşa ettiği, kazlar ve tavukların halkın

³² Selçuklu emirlerinden olan Emir Cemaleddin Frenkşah bin el-Hızır bin İzzüddeve el-Aksarayî, H. 661 (M. 1262) yılında yaptırmış olduğu Frenkşah Mescidi'ne Kastamonu'da kadın ve erkeklere mahsus iki hamam ile dokuz adet dükkân vakfetmiştir. H. 688 (M. 1289) tarihinde Arapça olarak düzenlenen vakfiyenin sureti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 609 numaralı defterin 119-120. sayfaları arasında bulunmaktadır. Bu vakfiye Osmanlıca olarak Mehmet BEHÇET tarafından (*Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, İstanbul 1341, s. 51-55 arası) yayımlanmıştır. Tahrir Defterleri'nde yer alan kayıtlarla ilgili olarak bakınız BA TD 23m, s. 13.; BA TD 438, s. 591, 600, 608.; BA TD 456, s. 27.; TKGMA TD 143, vr. 22b.; TKGMA TD 554, vr. 18b.

³³ TŞS 178, B: 198.

³⁴ MD 39, s. 87, no: 218. Hükümde Çankırı'daki Sultan Süleyman Câmii ve sâ'ir mahallâta cârif olan suyun üçer arşın iki cânibi ve bir arşın dahi üstü alıkonulup kimsenin zirâ'at ve hirâset yapmaması, ağaçlar dikmemesi ve binâlar ihdâs etmemesi hususunda emir gönderilmiştir. Hüseyin nâm sipâhînin Çay nâm mevzi'de su yolunun üstünden değirmene bend aldığı, şehirde su yolu üzerine binâ ihdâs olduğu gibi olunmaya da devâm edildiği, bu gibilerinin men' ve evlerinin yıktırılması, su yolunun mütevellisi ve diğer görevlilerden istenmiştir.

ıceceğı ve yemeklerinde kullanacağı suyu pislettiği bildirilerek bunun men edilmesi hususunda Çankırı Sancakbeyi, müftüsü ve kadısına gönderilen emir yer almaktadır³⁵.

Çankırı'daki çeşmelere giden su yollarını merhum serdar-ı ekrem Hacı İbrahim Paşa'nın tamir ettirip vakıflarda bulunduğu, tamirden sonra suyun fazılaştığı ve bazı kimselerin muayyen ücret karşılığında bu sudan kendi evlerine aldıkları anlaşılmaktadır. Ömer Ağa adında birisi vakfa senede 120 akça vermek kaydıyla bu sudan bir masura almıştır³⁶. Yine Çankırı'nın Karataş Mahallesi'nden Kezbanu Hatun da bu suyun bir masuralık kısmını alıp evinde mahzen yaptırmış, aldığı suyun artan kısmını da kendi yaptırdığı çeşmeye akıtarak mahallelinin istifadesine sunmuştur. Suya karşılık ilk etapta 120 guruş muaccel ve senede de 30 akça vermeyi kabul etmiştir³⁷. Beğçeğiz Sarayı demekle maruf Ahmed Ağa menziline bu suyun yarım masuralık kısmı alınarak 10 guruş muaccel ve yılda da 1 guruş verileceği taahhüt olunmuştur³⁸.

Kastamonu'da çeşme ve su yolları ile ilgili konuya gelince: Akmescid Mahallesi halkı Taşçeşme diye bilinen çeşmenin ayağının kadimden Gökdere Mahallesi tarafına ve oradan da Kuruçay'a cereyan ettiğini Çevgani Mahallesi halkının suyun yönünü değiştirdiklerini ve suyun yakınında bulunan bazılarının konak odası ihdas edip, içinde sakın olanların da zibil ve kârizlerini suyun mecrasına icra ettiklerini, bu sebeple sularının levn ve taamının bozulduğunu şikayet ile menini talep etmişlerdir³⁹.

Merhum Ferhad Paşa'nın Kastamonu'da bina eylediği cami, hamam ve çeşmelere Kavacık nam karye kurbundan arklar ile cereyan eden suyun arklarını Deveciler Mahallesi'nden Şaban Beşe'nin Sulucaözü Tepesi'nde bozup menziline ve bahçesine aldığı, ancak şikayet üzerine arkları tamir etmek ve bir daha suyu da evi ve bahçesine icra etmemek üzere tenbih olunduğu zikrolunmaktadır⁴⁰.

Selin su bendini tahrip etmesi üzerine Maule Karyesi halkının tamir etmek niyetiyle işe başladığında Mustafa Çelebi'nin tamir esnasında kendi tarlalarının zarar göreceğini ileri sürerek mani olduğu, ancak men olunduğu anlaşılmaktadır⁴¹. Deveciler Mahallesi'nde bulunan Acem çeşmesinin fazlası olan suyun 60 seneden beri Hasan bin Mustafa'nın menziline cereyan ettiği, mahallelinin buna mani olmak istediği, ancak şahitlerin zararı dokunmadığını beyan etmeleriyle Hasan'ın suyu kullanmaya devam ettiği kaydolunmuştur⁴².

Deveciler ve Aktekke Mahallesi halkı Butakoğlu Şaban Beşe'nin Sulucaözü nam mevziden gelen yol üzerine su kuyusu açtığını ve yoldan gelip geçen hayvanların içine

³⁵ MD 71, s. 28, no: 55.

³⁶ ÇŞS 8, B. 276m.

³⁷ ÇŞS 9, B. 78.

³⁸ ÇŞS 9, B. 46, 47.

³⁹ KŞS 2, B. 73.

⁴⁰ KŞS 2, B. 254.

⁴¹ KŞS 1, B. 88.

⁴² KŞS 4, B: 12.

düşüp helâk olduğunu, insanların da aynı akıbete uğrayabileceklerini şikayet etmeleri üzerine kuyunun kapatılması hususunda Şaban Beşe'ye tenbih olunmuştur⁴³.

Buraya kadar nakledilenlerden halkın su kullanımı hususunda çok hassas olduğu, buna uymayanları şikayet ettiği, su kanallarına yakın kısımlara ev yapılmasına, kanalların üzerine ağaçlar dikilmesine merkezî idarenin müsaade etmediği, çeşmelerin fazla olan suyunun belirli bir ücret karşılığında evlere çekilebildiği ortaya çıkmıştır. Ancak bu sonuncu durum ancak su fazla olduğu zamanlarda geçerli bir husus olsa gerektir. Muhtemelen su azlığı durumunda bu uygulamadan vazgeçiliyordu.

Söz Kesme-Sözlenme

Ele alınan Çankırı, Kastamonu ve Tosya havalisinde *namzed* eylemek veya *namzedlik* adı verilen bir uygulamanın, daha doğrusu bugünkü manada bir sözlenmenin veya söz kesmenin olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴. Söz kesmede eğer çocuklar küçükse onların yerine ebeveyn karar verebilmekte, şayet bülüğa ermişlerse kızın ve erkeğin rızası alındıktan sonra böyle bir uygulamaya geçilebilmektedir. *Namzedlik akçası* adı verilen bir meblağın kız tarafına verilmesi söz konusu olduğu gibi nikâhtan önce verilmesi gereken mehr-i muaccel'in de namzed eyleme esnasında kız tarafına verilebildiği anlaşılmaktadır. Ancak mehr kadının erkek üzerindeki hakkı iken, namzedlik akçasının kıza mı yoksa ailesine mi ait olduğu tam olarak açık değildir. Meselâ 20 Receb 1084 (31 Ekim 1673) tarihli bir kayıta Kastamonu'ya tabi Hallaçlar Karyesi'nden Mehmed bin el-Hâc Mehmed, oğlu Süleyman'a aynı karyeden Ahmed bin Mehmed'in kızı Aişe'yi bazı eşya karşılığında mehr-i muaccel ile namzed eylediğini, ancak oğlu Süleyman'ın aher diyara gidip ne zaman döneceğinin belli olmadığını ileri süren Ahmed'in, kızı Aişe'yi bir başkasına nikâhlamak istediğini, mehr-i muaccel olarak verdiği eşyayı geri istediğinde Ahmed'in vermekten imtina ettiğini, araya bazı kimselerin girmesi ile 10 esedî guruş üzerine anlaştıklarını itiraf etmiştir⁴⁵. Yine 2 Safer 1086 (28 Nisan 1675) tarihli bir sicil kaydında da Kastamonu'nun Hamza Ağa Mahallesi'nden Hıdır bin Mahmud, Receb bin Mahmud'un kızı Aişe'yi bir bilezik, bir altın küpe ve üç zira kırmızı bogasi verip namzed eylediğini, ancak eşyasını alıp vazgeçtiğini ve kızın istediğine nikâhlanabileceğini itiraf etmiştir⁴⁶. Tosya'da 29 Receb 1072 (20 Mart 1662) tarihli bir diğer örnekte ise Yenimahalle müezzini Hacı Mehmed, Bayram bin el-Hâc Mehmed'in diyâr-ı âhere giderken Fatıma binti Mehmed'in kendisinin namzedi olduğunu, 300 güne kadar şayet gelmezsem teslim ettiğim bir ayna, bir al cenber ve bir yüzüğü benim için alıp kabz eyle ve Fatıma'yı kime isterlerse nikâh eylesinler diye ikrar ettiğini bildirmiştir⁴⁷.

⁴³ KŞS 2, B. 255.

⁴⁴ Bu uygulamanın Ankara, Kayseri ve Konya'daki şekliyle ilgili olarak bakınız ORTAYLI, *a.g.m.*, s. 33-40.

⁴⁵ KŞS 2, B. 13.

⁴⁶ KŞS 2, B. 110.

⁴⁷ TŞS 178, B. 175.

Görüldüğü üzere daha namzed etme, sözlenme aşamasında bir miktar para ve mal verilebildiği gibi namzedlikten kızın veya erkek tarafının vazgeçtiğine de şahit olunmaktadır. Kızın vazgeçmesi hâdisesinde muhtemelen kızın rızası alınmadan veya o daha küçükken yapılan söz kesmenin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Meselâ 29 Zilhicce 1092 (9 Ocak 1681) tarihli bir kayıta Çankırı'nın Alaca Mescid Mahallesi'nden bıkır-i balıga Fatıma binti Mehmed, validesi Saliha Hatun'un kendisi küçükken ve 6 sene evvel kendisini Ovacık Karyesi'nden Ali bin Mustafa'ya namzed eylediğini, ancak şimdi kendisinin onu istemediğini bildirmiş, fetva makamına danışıldığında da nikâh yapılsa dahi kızın bülüğa erişmesi esnasında nikâhu feshetmeye kâdir olduğu cevabı verilmiştir⁴⁸.

11 Rebiülahir 1086 (5 Temmuz 1675) tarihli kayıta Kastamonu'ya tabi İlyakut (Elyakut) Karyesi'nden Ahmed bin Hamza, Pir Mehmed bin Kadri'nin kızı Aişe'yi sekiz sene önce tezevvüc murad edip namzed eylediğini, ancak Aişe'yi şimdi Receb adlı birisine nikâhlamak istediklerini şikayet etmiş, Aişe'ye sorulduğunda Ahmed'i değil Receb'i istediğini ikrar etmiştir⁴⁹. 24 Rebiülevvel 1086 (18 Haziran 1675) tarihli kayıta Kastamonu'nun Güney Kazası'na tabi Çayköy Karyesi'nden Mehmed bin Ali Beğ, Kerime binti Hüseyin nam bıkır-i balıgayı on sene önce nikâhlamak üzere namzed eylediğini, ancak bundan üç sene önce Mehmed bin Mehmed'in dahi Kerime'yi namzed eylediğini söylemiş ve Kerime'ye sorulmasını, her kimi istiyorsa ona karar verilmesini teklif etmiştir. Kerime'ye sorulduğunda Mehmed bin Ali Beğ'i tercih ettiğini söylemiştir⁵⁰.

8 Zilkade 1071 (5 Temmuz 1661) tarihli belgede Tosya'nın Ödüske Karyesi'nden Mahmud bin Ahmed, İbni Selim Mahallesi'nden Fatıma binti Mehmed nam bıkır-i balıga-yı kebıreye namzed olduğunu, tezevvüc etmek istediğinde Ödüske'den Şaban bin Ahmed'in mani olmak istediğini şikayet etmiştir. Şaban ise Fatıma'nın kendi namzedlisi olduğunu ve bunun Fatıma'dan sual olunmasını istemiştir. Fatıma'ya sorulduğunda Mahmud'u ihtiyar eylediğini ve nefsinin ona tezvic eyleyeceğini bildirmiştir⁵¹. Yine 20 Muharrem 1134 (10 Kasım 1721) tarihli belgede Tosya'nın Çukur Karyesi'nden Musa'nın aynı karyeden Ünzile binti Ahmed'i, oğlu Şaban'a namzed eylediğini, ancak Receb bin Ömer'in de Ünzile'yi almak murad eylediği ile ilgili şikayeti yer almaktadır. Yapılan tahkikatta Ünzile, kimseye namzed olmadığını, Şaban'ı istemediğini, kendi başına faile ve muhtare olduğunu, ancak 25 gurus mehr-i müeccel ile Receb'e nefsinin tezvic eyleyeceğini bildirmiştir⁵².

Erkeğin de namzedinden vazgeçtiği görülebilmektedir. 1092 (1681) tarihli bir belgede Çankırı'nın Çandır Karyesi'nden Hüseyin, namzedi olan Emine binti Ali'den fariğ olduğunu bildirmiştir⁵³. Yine 20 Zilkade 1109 (30 Mayıs 1698) tarihli belgede

⁴⁸ ÇŞS 3, B. 38.

⁴⁹ KŞS 2, B. 153.

⁵⁰ KŞS 2, B. 184.

⁵¹ TŞS 178, B. 88.

⁵² TŞS 174, B. 9.

⁵³ ÇŞS 3, B. 96.

Kastamonu'nun Cebrail Mahallesi'nden Ahmed Çelebi bin Abdullah Beğ nam emred, Akmescid Mahallesi'nde sakine Alime binti el-Hâc Ebubekir nam bıkı-i balıgayı velisi izniyle namzed eylediğini, şimdi ise hüsn-i ihtiyariyle fâriğ olduğunu, Alime'nin dilediği kimseye varabileceğini ikrar etmiştir⁵⁴.

Bazen namzedlik hususunda yalan söylenildiğine de tesadüf olunabilmektedir. Meselâ 22 Receb 1104 (29 Mart 1693) tarihli bir sicil kaydında Kastamonu'ya tâbi Has Karyesi'nden İmam Mustafa Halife, Abdulcebbar Mahallesi'nden Rabia binti Mehmed'i kendi izni ve babası Mehmed'in rızasıyla oğlu Ali'ye namzed eylediğini, tenkîhe dahi izin verdiklerini, ancak şimdi tenkîh ve tezvîce Rabia'nın yanaşmadığını şikâyet ile sual olunmasını istemiş, fakat Rabia bunu yalanladığı gibi şahitler de Rabia'yı tasdik etmişlerdir⁵⁵. Aynı şekilde evail-i Zilhicce 1120 (Mart 1709) tarihli bir diğer kayıta Çankırı'nın İnaç Karyesi'nden Mehmed bin Mustafa, Havva binti Hasan'ı oğlu Hüseyin'e nikâhlamak niyetinde iken kendilerine gelmeyip başkalarına gideceğinden, kendisinin Havva'yı oğluna nikâhladığını söylediği, ancak bunun doğru olmadığını ve ciddiye alınmamasını itiraf etmiştir⁵⁶. 22 Cemaziyevvel 1106 (8 Ocak 1695) tarihli kayıta da Çankırı'nın Alaca Mescid Mahallesi'nden Arslan veled-i Acı Yorgi, Mirahur Mahallesi'nden Yasemin veled-i Çolak Yorgi'nin kendisinin sözlüsü ve nikâhlısı olduğunu söylediği davadan rücu ettiğini mahkemede itiraf etmiştir⁵⁷.

2 Cemaziyevvel 1111 (26 Ekim 1699) tarihli belge ise daha ilginçtir, çünkü burada her iki taraf da sükut-ı hayale uğramıştır. Deveciler Mahallesi'ndeki mecliste Ahmed Ağa bin el-Hâc Hüseyin, Şerife Fatuma'nın menkûhe-i gayr-i medhûlün bihâsi olduğunu, İbrahim Çelebi de namzedi olduğunu iddia etmişler, ancak Şerife Fatuma böyle bir şey olmadığını nefsinin âhere, yani Hızır Ağa bin el-Hâc Süleyman'a tezvîc murad ettiğini ikrar etmiş ve nikâhlanmış, yapılan tahkikat da Şerife Fatuma'yı doğrulamıştır⁵⁸.

11 Muharrem 1167 (8 Kasım 1753) tarihli belgede ise Tosya'nın Dikmen Karyesi'nden Kel Ali oğlu Osman'ın, aynı karyeden İncik oğlu Şaban'ın kendi namzedini aldığı yolundaki şikâyeti yer almaktadır⁵⁹.

Buraya kadar verilen örneklerden Çankırı, Kastamonu ve Tosya civarında nikahtan önce namzed eyleme, yani sözlenme hâdisesinin olduğu, bunun kız çocuğu küçük yaşta veya bülüğ çağına erişmiş iken olabildiği görülmüştür. Sözlenme aşamasında mehr gibi namzedlik akçası veya bazı eşyanın kız tarafına teslim olunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kız küçük yaşta iken ebeveyni tarafından sözlenmişse ve bunu büyüdükünde kabul etmiyorsa bu işten vazgeçebilmiş, hatta bu konuda fetva alındığı da olmuştur. Sicillere sadece anlaşmazlıklar aksettigiinden sözlenme hâdisesinde

⁵⁴ İKŞS 8, B. 39.

⁵⁵ KŞS 5, B. 254.

⁵⁶ ÇŞS 6, B. 68.

⁵⁷ ÇŞS 4, B. 17.

⁵⁸ KŞS 9, B. 42.

⁵⁹ TŞS 177, B. 108.

vazgeçmenin, devam etmeye göre daha az olduğu zannolunmaktadır. Vazgeçme durumunda erkek tarafından alınan para veya eşyanın tekrar verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla namzedlik akçasının kalın veya başlıkla aynı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sözlenmeden sadece kız tarafının değil, erkek tarafının vazgeçtiği de görülmüştür. Namzedlik hususunda yalan söylendiği, hatta bir kıza iki erkeğin namzedleri olarak talib oldukları, ancak bu durumun kıza sorulması ve şahitlere danışılması ile çözümlendiği müşahede olunmuştur. Bazen insaflı olanların yalan söylediklerini beyan ile davadan vazgeçtikleri de görülmüştür.

Evlenme

İslâm Dini, neslin devamını sağlayabilmek için evliliği teşvik ettiği gibi, sıhhati için de bazı kurallar koymuştur. Gayr-ı meşrû ilişkileri kesin olarak yasaklayan İslâm Dini, kendileriyle evlenilebilecek veya evlenilemeyecek olan kadın ve erkekleri de tespit etmiştir. Tek evlilik tavsiye olunmakla birlikte bazı durumlarda erkeğin aynı anda dört kadınla evlenebileceğine de cevaz verilmiştir. Dört kadınla evlenebilmenin de bazı kuralları bulunduğundan umumiyetle toplumda bu tür evlilikler istisna olarak kalmış, Türk toplumunda da daha çok tek eşliliğe rastlanmıştır.

İslâm hukukunda nikâhın esas itibariyle tarafların ve şahitlerin iştirakiyle akdedilen medenî bir akit olduğu; muteber olabilmesi için resmî bir memurun veya din adamının huzurunda yapılmasının şart olmadığı söylenilerek, İslâm hukukunda aranılan şartların gerçekleştiği her akdin, sahih ve muteber olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla nikâhın bir hukuk veya bir din adamı tarafından kıyılması şartının bulunmadığı, fakat nikâh akdinin önemi ve cemiyet hayatında oynadığı rol dolayısıyla, oldukça erken devirlerden itibaren bu akdin, gelişi güzel değil de, onun hukukî yönünü bilen ve önüne gelen evlilikte bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol eden bir meslek adamının huzurunda yapılmasına önem verildiği kaydedilmektedir. Bu kişi bazen bir kadı veya naibi, bazen münhasıran bu işlere bakan bir nevi noter, bazen de kadı kontrolünde bir din adamı olmuştur⁶⁰.

Nikâha taraflar ve şahitler dışında adeta nikâh memuru gibi üçüncü bir şahsın iştiraki ve nikâhın bunun huzurunda kıyılması işinin Osmanlılardan önce başlayan ve Selçuklularda da görülen bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır⁶¹. Osmanlı Devleti'nde nikâh akdi ile kadıların görevlendirildiği ve bu akitlerin belirli bir bölümünün mahkemelerde kıyıldığı bildirilmektedir⁶². Çeşitli sebeplerle mahkemeye başvuramayanların nikâhının ise kadı tarafından değil, fakat yine de kadının kontrolünde kıyıldığı anlaşılmaktadır. Mahkemede kadı tarafından kıyılmayan nikâhlar, umumiyetle bir din adamı, çoğu kere mahallenin imamı tarafından kıyılmaktadır. Ancak imamların her istediklerinde nikâh kıyamadıkları, mahkemeden nikâh için gerekli izinnâme ile o din adamına hitaben yazı geldiği taktirde nikâhı akdettikleri

⁶⁰ AYDIN, *a.g.m.*, s. 1

⁶¹ Osman TURAN, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, (2. Baskı), s. 41-44.

⁶² İ.H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1984 (2. Baskı), s. 85-86.

söylenmektedir. Bütün bu uygulamaların ileride çıkabilecek olan anlaşmazlıkları önceden bertaraf etmek veya nikâha mani şartların olup olmadığını tespit etmeye yönelik bir uygulama olduğu belirtilmekte, kadı tarafından kıyılmayan nikâhlarda da devlet kontrolünün kaybolmadığı ileri sürülmektedir⁶³.

İncelenen bölgelerde evlenme hadisesinin genelde tarafların rızaları doğrultusunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Evlenecek çağa gelmiş bekar kız ile evlenecek dul kadının rızası doğrultusunda karar alındığı, ancak bunun istisnasının da her zaman olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin evahir-i Cemaziyelahir 1101 (Mart 1690) tarihli bir belgede Kastamonu'da Yenimahalle'den Mehmed Beğ bin Mehmed Çelebi, Halife Mahallesi sakinelerinden Fatıma binti Mehmed adlı bakireyi küçük ve babası hayatta iken dört sene önce 150 guruş mehir tesmiye ile nikâhladığını, ancak Fatıma'nın bunu red ile yanaşmadığını şikayet etmiş, yapılan tahkikat sonucunda Mehmed Beşe'nin doğru söylediği ispatlanmıştır⁶⁴. Bu hâdisenin sonucu hakkında, yani evliliklerinin devam edip etmediği hususunda bir bilgi yer almamaktadır. Şayet kız küçükse evlilikten vazgeçebileceğine dair fetva örneğini daha önce zikretmiştik.

Evlenme, bekar kızın evlenmesi, kocası ölmüş olan veya kocasından haber alınmadığı için öldüğüne hükmedilen kadının bir başkası ile evlenmesi, kocasının bir talak ile boşadığı karısı ile tekrar evlenmesi şekillerinde olduğu gibi gönüllü ve gönülsüz olarak, yani her iki tarafın rızası olarak veya taraflardan birinin veya ikisinin rızaları olmayarak da yapılabilmektedir. Nikâh ister imam karşısında isterse mahkemede kıyılabilen ve ileride çıkabilecek bir olumsuzluğu bertaraf etmek için şahitler huzurunda gerçekleşmektedir. Kadıların birer resmî nikâh memuru gibi hareket ettikleri, tarafların ikrarı ve şahitlerin tasdikini Şer'îyye Sicillerine kaydettikleri, bu hâdiseden ötürü taraflardan bir miktar ücret aldıkları bilinmektedir⁶⁵. Bugün halk arasında "imam nikâh" diye şöhret bulmuş nikâhın incelenen dönemde olduğuna dair Kastamonu Şer'îyye Sicilinde iki adet belgeye tesadüf olunmuştur. Bunlardan evahir-i Rebiülevvel 1101 (Ocak 1689) tarihli olanında şöyle bir durum cereyan etmiştir: Kastamonu'da Nasrullah Kadı Camii imamı es-Seyyid Ali Efendi, kendi mahallesindeki bir nikâhı akdetmek istediğinde Kübcüğez Mahallesi Mescidi imamı Hasan Efendi'nin mani olduğunu şikayet etmiştir. Hasan Efendi de Nasrullah Kadı diye bir mahallenin olmadığını, Nasrullah Kadı Camii'nin de Kübcüğez Mahallesi'ndeki boş bir arsaya sonradan bina olunduğunu ve defterlerde dahi Kübcüğez Mahallesi diye kayıtlı bulunduğunu ikrar etmiştir. Şahitler -ki bunlar kadı, müderrisler, vaiz ve diğerlerinden oluşmaktadır- de Fatih Sultan Mehmed zamanından beri Kübcüğez Mahallesi'ndeki nikâhı mescid imamının kıydığını itiraf etmişlerdir⁶⁶. Evahir-i Ramazan 1103 (Haziran 1692) tarihli olanında da yine benzer durum yer almaktadır. *Kastamonu'da Halife*

⁶³ AYDIN, *a.g.m.*, s. 6.

⁶⁴ KŞS 1, B. 58.

⁶⁵ Bu konuda bakınız UZUNÇARŞILI, *a.g.e.*, s. 85-86.; AYDIN, *İslâm Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.; Aynı yazar, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999 (3. Baskı), s. 271-310.; Aynı yazar, *a.g.m.* s. 1-12.

⁶⁶ KŞS 1, B. 160.

Sultan Mescidi'nin imamı 'ulemâdan Mevlana Şaban, meclis-i şerıfe varub tahrır-i 'atık ve cedıdde Topçuoğlu Mescidi, Yenimahalle ve Çay Mahallesi Halıfe Sultan Mescidi'ne tâbi' ve mahallesi mülhekâtından olub kadımı'l-eyyâmdan beru zikrolunan mahallelerde vâki' olan nikâhı velisi izni ve izn-i şer'le mescid-i mezbûre imamı olanlar akd-i nikâh idegelmişler iken kadıme mugâyir bi-vech biz ideriz deyu müdâhale itmeleriyle şer'le görüleb men' olunmalarını istemiştir. Bunun üzerine davanın şerle görülməsi ve zikrolunduğu üzere ise müdahale edenlerin men olunmaları hususunda Kastamonu Kazası naibi Ömer'e emir gönderilmiştir⁶⁷.

Yukarıda örneği verilen belgelerde vurgulandığı üzere nikâhın kıyılabilmesi için velisinin izninin olması gerekmektedir. Daha önceki açıklamalar doğrultusunda izn-i şer'den kasıt, mahkemenin, dolayısıyla kadının verdiği izindir. Kastamonu'da bir sebeple mahkemede nikâhı kıyılmayan kimselerin, velisi ve mahkemenin (kadının) iznini aldıktan sonra nikâhını imam huzurunda kıydırdığı anlaşılmaktadır. Bu belgelerden mahalle imamlarının kadınlar ile ortaklaşa çalışarak nikâh kaydıkları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla işin geleneksel boyutunun yanı sıra resmî boyutu da gündeme gelmekte ve bugünkü anlayış veya uygulamanın Osmanlı döneminde Kastamonu ölçeğindeki izleri de ortaya konulmaktadır.

İşin bir başka boyutu da mahalleler ve mahalle imamları ile ilgili olanıdır. Bu türden uygulamalar ve yukarıda örneği verilen belgelere göre şehirlerin teşkilinde mahallelerin ne kadar büyük bir önemi ve kişilerdeki mahallelilik bilincinin de ne kadar kuvvetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Devletin resmî bir memuru ve âdeti mahallelinin lideri durumundaki imamların kişiler nezdindeki itibarı, bir idareci olarak konuları, kişiler hakkındaki bilgilerin alındığı, danışıldığı bir merci oluşları bir kez daha vurgulanmıştır. Bu belgelerde mahalle imamlarının âdeti devletin resmî bir nikâh memuru gibi hareket ettikleri, kendi mntikalarına başkalarını karıştırmadıkları, ayrıca nikâhın herhangi bir iki adet şahit huzurunda değil de mahkeme veya mahalle imamının huzurunda akdedildiğini öğreniyoruz. Bu da tamamen İslâm hukuku ve bunun alt başlığı olan aile ve miras hukukunun Osmanlı Devleti'ndeki tatbikatı ile ilgili olduğundan, ileride çıkabilecek pürüzleri daha başta halletmek düştüncesine matuf bir uygulamadır. Yine bu belgelerden şehrin kadim mahallelerinin ve buraların imamlarının diğer mahalleler ve imamlardan önde olduklarını gösterir izlenimler edinilmiştir. Osmanlı uygulamasında cami mescidden daha büyük ve önde gelmesine rağmen (yalnız Arap dünyasındaki durumuyla karıştırmamak lâzım, çünkü orada mescid de cami gibi içerisinde sadece beş vakit namazın değil, aynı zamanda Cuma namazının kılındığı yerdir. Mescid-i Haram, Mescid-i Akşa ve Mescid-i Nebi buna örnek olarak verilebilir), nikâh uygulamalarında eski bir mescidin ve imamının yeni bir cami ve imamından daha öncelikli olduğu görülmüştür.

Tarafların rızası, ebeveyn veya velilerin izni ile nikâhın kıyılması esnasında İslâm hukukundaki mehr müessesesi devreye girmektedir. İslâm Dini, evlilik ve mehr

⁶⁷ KŞS 5, B. 175.

konusunda bazı düzenlemeler getirmiştir⁶⁸. İslâm hukukuna nazaran herhangi bir Müslim ile evlenen kadın, mehr nâmile bir mala müstahik olur, mal ile mübadelesi kâbil olan bir menfaat de mehr olabilir. Nikâh esnasında mehr zikredilsin edilmesin veya nefy edilsin, yani: mehr olmamak üzere nikâh, akd olunsun herhâlde mehr lâzım gelir⁶⁹. Mehr kadına Allah tarafından verilmiş bir hak olup, bunun verilmemesi gibi bir şey düşünülemez. Ayet-i Kerîmede meâlen kadınlara gönül rızası ile verilmesi, şayet kadın gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını kocasına bağışlarsa onun da erkek tarafından afiyetle yenilmesi buyrulmaktadır⁷⁰.

Mehrin ileride bir münazaayı mucib olmaması için akd zamanında tesmiye ve tayin olunmasının sünnet olduğu belirtilmekte ve mehrin miktarı hususunda da azamî haddi için muayyen bir miktarın olmadığı, ancak Hanefî Mezhebi'ne göre asgarî haddinin on dirhem gümüş olduğu vurgulanmakta⁷¹ ve bu miktardan az mehr tesmiye edilemeyeceği söylenmektedir. Mehrin pek ziyade olmasının da mahzurdan hâfî olmadığı, bu durumda erkeklerin birer ağır yük altında kalacakları, sermaye-i maişetlerinin azalacağı ve birçok erkeğin de münasip vaktinde evlenmeyerek aile teşkilinde mahrum kalmalarına sebebiyet verebileceği belirtilmektedir⁷².

Mehrler, iki tarafın biriza tayin ve tesmiye edip etmemeleri itibariyle *mehr-i müsemma* ve *mehr-i misl* kısımlarına ayrılır. Tesmiye edilen mehrler de *mehr-i muaccel* ve *mehr-i müeccel* kısımlarına ayrılır⁷³. Mehr-i muaccel daha nikâh esnasında kadına verilen mehr olduğu gibi, mehr-i müeccel de ödemesi sonraya bırakılmış olan mehrdir. Mehr-i müeccelde şayet bir müddet tayin edilmemiş ise mehr, boşanma veya taraflardan birinin vefatı zamanına kadar müeccel addolunur. Mehr-i müeccelin verildiğine dair zevcenin rızası mahkemede sabit olmalıdır. Nitekim boşanma hâlinde Şer'iyye Sicillerinde bu nevi kayıtlar çokça görülür.

Nikâh akdinin şahitler huzurunda imam karşısında veya mahkemede yapıldığını ve bu durumun mahkeme kayıtlarına geçtiğini söylemiştik. Burada öncelikle de kadının ikrarı çok mühim olup Şer'iyye Sicillerinde de bu ikrar yer almaktadır. Bu kayıtlarda ilk defa evlenecek kız için "*bikr-i bâliga*" ve "*sinni ve cüssesi bülûğa tahammülü olan*" şeklinde; kadınlardan ise ismini müteakip "*hatun-kadın*" diye bahsolunmaktadır⁷⁴. Kız veya kadının ikrarını takiben mehr-i müeccel de mutlaka kayıta zikrolunmaktadır. Meselâ Kastamonu'nun Hacı Hamza Mahallesi'nden Hatice binti Molla Ahmed nam bikr-i bâliga nefsinin 25 miskal altından masnu bir çift bilezik, bir zinciryâb tabir olunur kaftan, mehr-i muaccel ve 100 guruş mehr-i müeccel üzere Mustafa Efendi bin

⁶⁸ Bu konuda bakınız *Kur'ân-ı Kerîm*, Nisâ Sûresi, 3. 4. Âyetler.

⁶⁹ Ömer Nasuhi BİLMEN, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 2, İstanbul (Bilmen Basım ve Yayınevi tarafından basılmış, ancak tarih belirtilmemiştir.), s. 115.

⁷⁰ *Kur'ân-ı Kerîm*, Nisâ Sûresi, 4. Âyet.

⁷¹ BİLMEN, *a.g.e.*, C. 2, s. 116.

⁷² BİLMEN, *a.g.e.*, C. 2, s. 117-118.

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ KŞS 6, B. 63.; KŞS 7, B. 20.

Ahmed'e teıvıc eylediğini ikrar etmiřtir⁷⁵. Aslen Kastamonu'ya tâbi Hallaçlar Karyesi'nden olup Alaca Mescid Mahallesi'nde sakine Emine binti Osman nam bıkr-i bâliğa bir döşek, bir minder, iki yastık, bir kilim, bir tencere, iki sahan, bir kaftan, bir sim ön kuşak mehr-i muaccel ve 10 esedî guruş mehr-i müeccel ile Parlaklarda sakin Osman Bey'e nikâhlanmıřtır⁷⁶. Bu iki örnekte görüldüğu üzere mehr-i muaccel, yani nikâh esnasında kız tarafına verilen mehrin daha çok bilezik, kaftan, döşek, minder, yastık, kilim, tencere, sahan, ön kuşak gibi süs-ziynet, giyim ve ev eşyası türünden mal olabildiği; bunun yanı sıra mehr-i müeccelin de paraya müteallik bulunduğu anlaşılmaktadır. Zaten mehr-i müeccel ile ilgili belgelerde hep akça veya guruş cinsinden para lafzı geçmektedir⁷⁷.

Mehr-i müeccelde şayet bir müddet tayin edilmemişse, mehrin boşanma veya taraflardan birinin vefatı zamanına kadar tecil olunduğundan bahsetmiştik. Boşanma durumunda tahsil olunan, olunamayan, erkeğe hibe edilen veya miktarı düşürölen mehrden boşanma kısmında bahsolunacaktır. Mehr, zevcin vefatı hâlinde terekede önceliği olan alacaklar arasındadır ve bu konuda örnekler pek çoktur⁷⁸. Kadının vefatı hâlinde ise kadının terekesi kaydolunurken alacakları arasında zevci üzerinde bulunan mehr-i müeccelinden de bahsolunmaktadır⁷⁹.

Erkeğin vefatı durumunda öncelikli olarak kadının mehr-i müeccelinin terekede bahsolunduğunu söylemiştik. 15 Ramazan 1071 (14 Mayıs 1661) tarihli Tosya Şer'ıyye Sicili'nde geçen kayıt hayli ilginçtir. Bayat Karyesi'nden iken vefat eden Ali bin Maden'in zevcesi Aışe binti Musta, zevci Ali zimmetinde 5.000 akça mehrini kaldığını iddia ile bunun oğullarından tahsil olunmasını istemiştir. Mehrine karşılık oğullarından 1 kıta bağ, tabak, inek ve muhayyer tarağı almıřtır⁸⁰. Burada da görüldüğu üzere mehr, kadının kocası üzerindeki en tabii hakkı olup, kadın bundan kendi isteği ile vazgeçmediği takdirde mehrini oğullarından bile tahsil edebilmektedir.

Tosya'da kadınlara tesmiye olunan mehr-i müeccel miktarı 25 guruş ile 100 guruş arasında iken⁸¹; Çankırı'dakiler ise 60 ile 250 guruş arasında deđiřebilmektedir⁸².

⁷⁵ KŞS 1, B.100.

⁷⁶ KŞS 2, B. 91.

⁷⁷ Bu konuda bakınız KŞS 6, B. 29.; ÇŞS 2, B. 20.; ÇŞS 3, B. 3.; ÇŞS 5, B. 106.; ÇŞS 6, B. 35.; TŞS 175, B. 3, 50.; TŞS 178, B. 67, 126.

⁷⁸ KŞS 5, B. 14, 17, 62, 305.; KŞS 6, B. 60.; KŞS 8, B. 12, 44, 62, 64, 77, 88, 89.; KŞS 9, B. 14, 57, 61, 93.; KŞS 10, B. 34, 41, 55, 62, 84.; TŞS 174, B. 73, 166, 199.; TŞS 179, B. 15, 17, 19, 41, 44a, 144, 154, 158, 162a, 162b, 169, 170, 177, 178, 181b.; ÇŞS 1, B. 179.; ÇŞS 5, B. 97.; ÇŞS 6, B. 55, 56, 59, 157a, 167c, 170b, 170c, 178b, 181b, 190b, 198c, 198d, 207a, 208b.

⁷⁹ KŞS 2, B. 260.; KŞS 3, B. 168.; KŞS 5, B. 65.; KŞS 9, B. 78.; KŞS 10, B. 45.; TŞS 175, B. 70, 77.; TŞS 178, B. 261.; TŞS 179, B. 155, 160, 176, 185, 186, 209b, 210.; ÇŞS 5, B. 147.; ÇŞS 6, B. 157b, 159c, 171, 173b, 183c, 190a, 190c, 205b.

⁸⁰ TŞS 178, B. 67.

⁸¹ TŞS 179, B. 169, 170, 176, 178, 181b, 185, 186, 209b, 210.

⁸² ÇŞS 2, B. 20.; ÇŞS 3, B. 3.; ÇŞS 5, B. 106, 147.

Kastamonu'dakiler arasındaki dalgalanma çok daha fazladır. Bunlar 2 guruh 10 sümni ile 350 guruh arasında bir meblağa ulaşmaktadır⁸³.

Gerek İslâmiyet öncesi ve gerekse İslâmî dönem Türk toplum hayatında çok eşliliğin (polygamie) fazla iltifat görmediği bilinmekte, Osmanlı döneminde de çoğunlukla tek eşliliğin hâkim olduğu müşahade olunmaktadır. İslâmiyet'in tavsiye ettiğinin de tek eşlilik olduğu ortadadır. Bununla birlikte bazı durumlarda erkeğin birden fazla (dörde kadar) evlenebilmesine cevaz verildiği de anlaşılmaktadır. Fakat bunun şartları da belirlenmiştir. XVI. yüzyıl sonunda Türkiye'den geçen Alman Protestan papazı Salomon Schweigger'in de "Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhâlde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor" dediği nakledilmektedir⁸⁴. Elbette bu durum genel olarak gerçeği yansıtmakla birlikte bazı eksik veya yanlış değerlendirmeleri de barındırmaktadır. Ele alınan bölgelerde ve incelenen dönemde yaygın olarak tek eşliliğin olduğu gözlenmiştir. Aşağıda yer alan tablo bu duruma ışık tutacaktır.

Tablo 1: Erkeklerin Eş Sayıları

MERKEZLER	BELGE SAYISI	TEK KADINLA EVLİLER		İKİ KADINLA EVLİLER		ÜÇ KADINLA EVLİLER		DÖRT KADINLA EVLİLER		TESPİT EDİLEMEYENLER	
		OP		OP		OP		OP		OP	
ÇANKIRI	8	2	8.5		.1						4.3
KASTAMONU	7	6	2.7	4	8.2		.3				.8
TOSYA	2	3	8.5		2		.4				.1
TOPLAM	47	11	5.5	1	4.2		.3			3	.8

İncelemeye tâbi tutulan belge sayısının düşük olması, henüz evlenmemiş olarak vefat edenlerin terekeleri ile, vefat eden kadınların terekelerinin değerlendirilmeye alınmayışından kaynaklanmaktadır. Elbette Şer'iyeye Sicillerinde vefat veya tereke ile ilgili belgeler sadece sütunda gösterildiği kadar değildir, ancak kadınların terekelerinden kocalarının kaç evli olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Bu sebeple belge sayısı düşük kalmıştır, fakat çocuk sayısının hesaplanmasında ele alınan belge sayısı artacaktır.

⁸³ KŞS 2, B. 260.; KŞS 3, B. 168.; KŞS 5, B. 14, 17, 62, 65, 311.; KŞS 6, B. 60.; KŞS 8, B. 12, 44, 62, 64, 77, 88, 89.; KŞS 9, B. 14, 57, 61, 78, 93.; KŞS 10, B. 34, 41, 45, 62, 84.

⁸⁴ ORTAYLI, a.g.m, s. 37.

Tabloda da görüldüğü üzere tek kadınla evlilik oranı Çankırı ve Tosya'da aşağı yukarı aynı ve Kastamonu'dakinden daha yüksektir. İki kadınla evlilik Çankırı'da daha az; Kastamonu'da diğerlerinden daha fazladır. Üç kadınla evliliğe Çankırı'da hiç rastlanmıyor, Kastamonu ve Tosya'da ise sadece bir adet üç kadınla evli olan bulunmaktadır. Dört kadınla evlilik ise ele alınan hiçbir merkezde görülmemektedir⁸⁵. Kastamonu'daki oranın yüksekliği ise Anadolu'nun diğer yerlerinde de görüldüğü üzere ya kadının çocuğunun olmamasından veya erkek çocuğunun bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra çok evliliklerde kısmî de olsa maddî durumun yerinde oluşu da etkili olmalıdır.

Evlenmenin din, töre ve insanlara göre çeşitli sebepleri olmakla birlikte maksatlardan birisi de neslin meşrû yoldan devamını sağlamakdır. Türk toplumunda çocuksuz aile gülsüz bahçeye benzetilmiş, çocuğun evin neşe kaynağı olduğu belirtilerek çocuk olmadığı durumlarda erkeğin birden fazla evlenmesine imkân tanındığı gibi, erkeğin iktidarsız olması veya çocuğun erkekten olmaması durumunda kadına da kocasından boşanma hakkı verilmiş ve bu da uygulanmıştır. Ancak çocuğun olmaması erkekten olsa bile bunun sebebi çoğunlukla kadın olarak görülmüş ve bu durumda çocuksuzluk sebebiyle kocadan boşanmalar istisna olarak kalmıştır.

Tablo 5'te de görüleceği üzere çocuk sayısının tespiti hususunda toplam 179 belge ele alınmış ve 179 ailenin toplam çocuk sayısının 507 olduğu görülmüştür. Bunlardan 15 ailenin çocuğu yoktur. Aile başına düşen çocuk ortalaması, bütün merkezler hesaba katıldığında 2,8'dir. Şayet çocuksuz aileler çıkarılacak olursa çocuklu ailelerde çocuk oranı aile başına 3'ün biraz üzerinde gözükmektedir. Bu da zaten ideal olanıdır ve bugüne kadar yapılan araştırmalarda varılan sonuca uygundur⁸⁶. Anne ve babanın da katılımıyla ailenin beş kişiden meydana geldiği düşüncesini destekleyici bir sonuçtur. Aslında geçmiş dönemlerde çocuk sayısının fazla olduğu yolunda bir düşünce hâkim olmakla birlikte tabii seleksiyon olarak nitelenen ölümler, salgın hastalıklar, âfetler, kıtlıklar, savaşlar ailelerin çocuk sayısının artıp yükselmesinde etkili olmuştur. Belki de doğum oranı yüksek, ancak çeşitli sebeplerden kaynaklanan ölümlerle birlikte çocuk sayısı yüksek değildir denilebilir.

Erkek çocuk sayısının kız çocuğu sayısından yüksek olduğu görülmekte, ancak Tosya'da kızların erkeklerden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kastamonu'daki çocuk toplam sayısının diğer merkezlere nazaran yüksek olduğu, her alanda Kastamonu'nun önde gittiği görülmektedir. Tablo 5'e bakıldığında iki çocuklu aile sayısında belirgin bir

⁸⁵ 1700-1730 tarihlerinde Ankara'daki evliliklerde tek eşliliğin %90 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bkz. DEMİREL, *a.g.m.*, s. 957 Tablo IV. Yine Ankara ve Kayseri için de tek evliliğin söz konusu olduğu ve nadiren iki kadınla evliliğe rastlandığı ifade olunmaktadır, bkz. FAROQHI, *Osmanlı Kültürü*, s. 117.

⁸⁶ Bu durum 1700-1730 tarihlerinde aşağı yukarı Ankara'da da böyle olmakla birlikte (aile başına 2,92'dir) (bkz. DEMİREL, *a.g.m.*, s. 959 Tablo VI), 1489-1640 tarihleri arasında Bursa'ya ait tereke defterlerinin incelenmesinde ise aile başına düşen çocuk sayısı 1 olarak gözükmektedir. Bkz. Hüseyin ÖZDEĞER, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 57.

fazlalık olduğu, bunu iki, üç ve tek çocuklu ailelerin takip ettiği görülmektedir. Yine beş ve üstü çocuğa sahip ailelerin çok düşük olduğu ve bunların istisna olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Boşanma

İslâm dininde boşanmalar hoş görünmemek ve Hz. Peygamberin sünnetinde “Allah nazarında en hoş gitmeyen helal boşanmadır” demekle birlikte, hukuken kolay boşanma yolu seçilmiş ve tek taraflı bir işlemle evlilik birliğinin sona ermesine imkân tanınmıştır⁸⁷. Bu teoride ve bazen pratikte de böyle olmakla birlikte boşanma hakkını suistimal ettirmemek ve boşanmayı zorlaştırmak için de bazı tedbirler geliştirilmiştir. Gerek İslâm dininde ve gerekse Türk kültüründe aileye verilen önem doğrultusunda Osmanlılar döneminde birden fazla evliliğe sık rastlanmadığı, umumiyetle tek eşlilik söz konusu olduğu gibi (bkz. Tablo 1), boşanma olayını da fazla başvurulmadığı anlaşılmaktadır. Kolay boşanmayı engellemek için mehr-i müeccel miktarı yüksek tutulduğu gibi, hanımını üç defa boşayan erkeğin, eşi bir başkasıyla geçerli bir evlilik yapmadan ve daha sonra da boşanmadan veya eşi ölmeden onu tekrar nikâhlayamaması da bu tür tedbirler arasındadır.

Esasen İslâm dininde hukuken kolay boşanma yolunun seçildiğinden ve tek taraflı bir işlemle evlilik birliğinin sona ermesine imkân tanındığından söz etmiştik. Üstelik bazı durumlar haricinde ve tarafların mahkemeye müracaatını gerektiren bir durum olmadığında boşanma olayını resmiyete bağlamak da mecbur değildir. Resmiyetten kasıt gidip mahkemede bu durumu kayda geçirmektir. Ancak evlenme hususunda Osmanlılarda evliliğin kadı veya onun tayin ettiği imam huzurunda akdolunduğu gibi, boşanma hâdisesinin de mahkemeye intikal ettirilmesine dikkat edildiği ve boşanmaların kadı huzurunda gerçekleşip, bu durumun da sicillere kaydolduğuna şahit olmaktayız. Aynen evlilik hâdisesinde mahkeme huzurunda nikâhın kıyılmasından amaç, ileride çıkabilecek pürüzleri ortadan kaldırmak olduğu gibi; boşanmada da yine sonradan çıkabilecek anlaşmazlıkları başta bertaraf etmek düşüncesi hâkim olmuştur.

Kadının boşandığı erkek üzerinde başta mehr-i müecceli olmak üzere iddet nafakası, varsa yanında kalan küçük çocuklarının her birinin nafaka ve kisve bahası, hamile ise hamlinin nafakası, oturduğu yerin kira bedeli (sekene baha) gibi hakları bulunmaktadır. Kadın hamile ise iddeti doğumuna kadar, değilse yaklaşık üç ay kadar sürmektedir ki, erkek bu zaman zarfında nafakasını temin etmek zorundadır⁸⁸.

Erkeğin tek taraflı boşaması (talak), iki tarafın anlaşarak boşanmaları (muhâlaa) ve nihayet mahkeme kararıyla boşanma (tefrîk) gibi boşanmanın çeşitli şekilleri bulunmakla birlikte ele aldığımız bölgede boşanmanın daha çok karşılıklı anlaşma (muhâlaa) şeklinde olduğu, ancak bunun mahkemede kadı ve şahitler önünde gerçekleştiği görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi talak veya muhâlaa

⁸⁷ AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 295.

⁸⁸ Boşanma konusunda geniş bilgi için bkz. AYDIN, *a.g.e.*, s. 294-310 arası.

şeklindeki boşanmalarda mahkemeye müracaat şartı olmamakla birlikte, tarafların daha emin ve kesin bir boşanma yolu olarak mahkeme huzurunda boşanmayı tercih ettikleri veya bu durumun merkezî idarenin talep ettiği bir uygulama olduğu, böylece kadı ve diğer mahkeme görevlilerine gelir temin etme düşüncesinin hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu durumlar elbette kadının bulunduğu şehir merkezleri için geçerli bir uygulama olmalıdır. Biz şehir merkezinde bulunuyor olup da boşanan herkesin bu durumu mahkeme kayıtlarına geçirip geçirmediğini bilemiyoruz. Mahkeme kayıtlarına geçmemiş boşanmaların olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Köyler söz konusu olunca kanaatimizce şehir merkezine yakın köyler olmasa bile uzak köylerdeki boşanmaların mahkeme kayıtlarına geçme durumu pek fazla görünmemektedir. Taraflar kendi aralarında anlaşarak veya tek taraflı olarak erkeğin talak vermesini yeterli görerek ve bunu da şahitler huzurunda gerçekleştirerek boşanıyor olmalıdır. Çünkü ele alınan dönemde köylerden bu yönde fazla bir talep veya bahis bulunmamaktadır. Acaba bu durumun bu dönemde köylerde fazla boşanma hadisesi yoktur şeklinde değerlendirilmesi ne kadar doğru olur bilemiyoruz.

Ele alınan merkezlerin mahkeme kayıtlarındaki boşanmalara sebep olarak umumiyetle şiddetli geçimsizlik⁸⁹, kadını dövme ve küfür etme⁹⁰, bakire olmadığının anlaşılması⁹¹, başka bir diyara gidip uzunca bir süre (üç sene) gelmeme⁹² gösterilmiştir. Yalnız bu gidip gelmemede erkeğin hanımına, “şayet üç seneye kadar gelmezsem benden boş ol” dediği de kayıtlıdır. Şiddetli geçimsizlik belgelerinde “hüsn-i zindegâneleri veya hüsn-i imtizâclarının kalmadığı, beynlerinde şikâk ve ‘adem-i vifâk vâki’ olduğu” şeklinde kayıtlıdır. Boşanmaların büyük çoğunluğunun karşılıklı anlaşarak (muhâlaa) gerçekleştiği ve boşanma talebinin de kadından geldiği anlaşılmaktadır. Tabii boşanma talebi kadından geldiği için de çoğunlukla kadınların mehirlerinden, iddet nafakası ve sekene bahalarından vazgeçtikleri, hatta bazılarının çocukları için nafaka ve kisve baha dahi talep etmeyip onların bakımını üstlendikleri görülmektedir. Bazılarının da mehirlerinin yarısını talep ettikleri veya mehir miktarı yüksek olduğu için buna karşılık bazı eşya ile düşük miktarda nakit aldıkları anlaşılmaktadır. Mehrin tamamını talep etmeyenlerin daha az para, kelâmullah, cüz-i şerif, incili altın küpe, altın küpe, yaldızlı altın, sim saat, sim hançer, sim kuşak, ibrik, balta, küp, kilim, çuka kontuş, arakıyye, puşi, ferace, çadır, Yanbolu kebesi, ayna, tiftik, ceviz, tarhana, bulgur, mahsul, un ve buğday gibi çeşitli yiyecek ve ev eşyası ile zıynet aldıkları görülmektedir. Mehrin tamamını alarak boşananlar da bulunmaktadır.

⁸⁹ ÇŞS 1, B. 163.; ÇŞS 3, B. 46.; ÇŞS 4, B. 20, 29.; ÇŞS 5, B. 34.; TŞS 174, B. 23, 36, 37, 63.; TŞS 177, B. 193.; TŞS 178, B. 2, 7, 58, 65, 69, 75, 84, 97, 152, 158.; TŞS 179, B. 189.; KŞS 1, B. 68, 82, 97, 101, 105.; KŞS 2, B. 20, 138, 141, 144, 148, 158, 171, 177, 211, 244.; KŞS 3, B. 153, 203.; KŞS 4, B. 36b, 39.; KŞS 5, B. 19, 42, 49, 182, 183, 229, 253, 266.; KŞS 6, B. 3, 21, 40, 64.; KŞS 7, B. 15.; KŞS 8, B. 41, 53, 70, 73, 80.; KŞS 9, B. 25, 36, 41.; KŞS 10, B. 56, 57, 87.

⁹⁰ KŞS 10, B. 53.

⁹¹ KŞS 1, B. 51.

⁹² KŞS 8, B. 103.

İncelenen dönemde ele alınan sicillerde boşanmaya dair Kastamonu merkezinden 35, köylerinden de 11 olmak üzere toplam 46 kayıt; Tosya şehir merkezinden 11, köylerinden 3 olmak üzere toplam 14; Çankırı merkezinden 3 ve köylerinden de 2 olmak üzere toplam 5 kayıt bulunmaktadır. Elimizde mevcut 65 boşanma davası kaydı vardır. Bu durumda boşanma hâdisesinin %70,8'i Kastamonu'ya, %21,5'i Tosya'ya, % 7,7'si de Çankırı'ya aittir. En az boşanma hâdisesinin gerçekleştiği yer olarak gözüken Çankırı'daki oran Kastamonu'dakinin 1/10'u kadardır. Bu durum makalenin baş kısmında verdiğimiz mevcut nüfus açısından da değerlendirmeye tabi tutulsa, yani ele alınan dönemde Çankırı'nın nüfusu 2.000-2.500 arası, Kastamonu'nun ise 11.000'in üzeri olarak kabul edilse dahi Kastamonu'daki boşanma oranı Çankırı'ya nazaran yüksek çıkmaktadır. Yalnız diğer merkezlerde de olabileceği düşünülmeyle birlikte Çankırı'daki boşanma olaylarının mahkemede gerçekleşmeyip sicile kaydolunmaması da söz konusu olabilir. Şayet ele alınan dönemde gerçekleşen bütün boşanmaların mahkeme kayıtlarına geçtiğini düşünecek olursak Çankırı'daki aile anlayışının diğer merkezlerle göre daha farklı olduğu ve belki burada eşler arasında kayda değer bir anlaşmazlığın söz konusu olmadığı veya ne olursa olsun boşanma olayına sıkça başvurulmadığı sonucuna varılabilir⁹³.

Kastamonu'daki toplam 46 boşanma olayından sonra kadınların 7'sinin mehrinin tamamını aldığı, 18'inin mehrine karşılık daha düşük düzeyde para veya eşya aldığı ve 18'inin de mehr ve nafakasından vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Üçünün alıp almadığı belli değildir. Çankırı'daki toplam 5 boşanma davasından sonra kadınların dördünün mehrinden vazgeçtiği ve birisinin de mehrine karşılık bir şeyler aldığı ortaya çıkmıştır.

Tosya'daki toplam 14 boşanma olayından sonra kadınların 11'inin mehrinin tamamını aldığı, ikisinin ise mehrine karşılık para ve eşya elde ettiği anlaşılmakta, bir davanın sonucu ise tespit olunamamaktadır. Tosyalı kadınların Kastamonulu ve Çankırlı kadınlara nazaran haklarını daha iyi korudukları veya Tosyalı erkeklerin kadınların haklarına daha riayetkâr oldukları sonucu çıkarılabilir. Yine bunların yanı sıra Kastamonulu ve Çankırlı erkeklerin maddî durumlarının iyi olmaması sebebiyle boşadıkları hanımlarının mehrini vermekte zorlandıkları veya bunu bilen kadınların böyle bir teklifte bile bulunmadıkları düşünülebilir. Şayet böyle bir durum söz konusu olduysa Tosya'daki erkeklerin maddî durumlarının diğer merkezdekilere karşın daha iyi olduğu sonucu çıkarılabilir ki, bu düşüncelyi destekleyecek veri bulunmamaktadır. Tereke kayıtları incelendiğinde Kastamonu'da vefat eden kimselerin mal varlığının diğer merkezdekilerden ortalama olarak daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Kastamonulu ve Çankırlı kadınların erkeklerinden çok çektikleri ve ne olursa olsun tek boşanayım da mehri de istemiyorum gibi bir düşüncelye kapılıp kapılmadıklarını da bilemiyoruz.

⁹³ FAROQHI boşanmanın sık görülen bir olay olduğunu söylüyor, ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi mahkeme kayıtlarına geçmiş boşanma olaylarını yıllara ve ele alınan merkezlerin nüfus durumlarına göre incelemek lazımdır. Bkz. *Osmanlı Kültürü*, s. 117.

Belki bu mehirlerle ilgili olarak en tavizkâr kadınların Çankırı'da, en kuralcı ve hakkını en iyi savunan kadınların da Tosya'da bulunduğu söylenebilir. Dediğimiz gibi bütün bu işlem ve düşünceler maddî durumun yerinde veya kötü oluşuyla da yakından ilgilidir. Yalnız boşanma isteği kadından gelmişse kadının mehrinden vazgeçmesi ve başka bir şey istememesi beklenirdi.

Boşanma olayından sonra bazı davaların sürdüğü ve bunların da çeşitli sebeplerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak boşanmalar umumiyetle şahitler huzurunda gerçekleştiğinden iddia tarafının bazen haklı ve bazen de haksızlığına hükmolunduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Taşköprü kazasına tâbi Alacakavak karyesinden Rabia binti Hüseyin, Kastamonu kazasına tâbi Has karyesinden Mehmed bin Mehmed'in beş sene önce zevci olduğunu, aralarında hüsn-i zindegâneleri olmadığından muhâlaa olduklarını ve zevci zimmetinde 5.000 akça mehri kaldığını ahıverilmesini istemiş Mehmed ise mehr mukabilinde nakd 17 gurus, on keyl mahsul, üç sahan ve kendisine müteallik olan eşyasını teslim ettiğini ikrar etmiş, şahitler Mehmed'i doğruladığından Rabia davadan men edilmiştir⁹⁴. Başmakçılar karyesinden Havva adında bir kadın Karasu karyesinden zevci Hüseyin ile aralarında anlaşmazlık çıktığından cebren ve kerhen muhâlaa olduklarını, zevcinde de mehri, sekene baha, iddet nafakası ve bazı eşyasının kaldığını, kocasının bunlara karşılık bir alaca verdiğini, eşyalarının geri alınmasını ve kerhen olan boşanmanın muteber olmadığına dair elinde fetvası olduğunu söylemiş, ancak Hüseyin daha önce anlaştıklarını ve boşanmanın kerhen olmadığını söyleyince Havva davadan vazgeçmiş⁹⁵.

Başmakçılar karyesinden Mehmed, yedi ay önce boşandığı zevcesi Aişe'nin kendisinde mehri kaldığını, ancak borcunu inkâr etmeyip ödemekte zorlandığını, şimdi ise Aişe'nin bir başkasına varmak istediğini, mehrinden vazgeçtiği için mani olmayacağını bildirmiştir⁹⁶. Eflani Daday kazasına tabi Karacapınar karyesinden Kerime, bir sene önce babasının kendisini 8.000 akça mehr ile Mehmed Beşe'ye nikâhladığını, zıfâf gecesi halvetten sonra Mehmed Beşe'nin ben seni bâkire bulmadım diyerek bütün esvabını alıp kabul etmem evimden çık diye darb edip babası Himmet Beşe ile üryanen babasının evine gönderdiğini ve benim için boştur diye herkese söylediğini, ancak şimdi tekrar zevciyyet muamelesi etmek istediğini şikâyet etmiş, bunun üzerine Mehmed Beşe'ye rahatsız etmemesi hususunda tenbih olunmuştur⁹⁷.

Beğ Çelebi mahallesinden Rabia ise zevci Receb'in dört sene önce diyâr-ı âhere giderken şayet üç seneye kadar dönmezsem benden boş ol ve mehrini de validem Aişe'den al dediğini iddia ederek şimdi başkası ile evlenmek istediğini ve mehrini Aişe'nin vermediğini şikâyet etmiş, şahitler Rabia'nın doğru söylediğini tasdik etmişler⁹⁸.

⁹⁴ KŞS 5, B. 253.

⁹⁵ KŞS 5, B. 229.

⁹⁶ KŞS 2, B. 138.

⁹⁷ KŞS 1, B. 51.

⁹⁸ KŞS 8, B. 103.

Kastamonu'ya tâbi Depe karyesinden Alime, zevci Mehmed ile aralarında hüsn-i zindegâneleri olmadığından Mehmed'in kendisini talâk-ı bâyin ile boşadığını, küçük çocukları olduğundan tekrar her ikisinin birbirlerini kabul ettiklerini, eski mehrin 5.000 akça ve hâlen yeni mehrin 5.500 akça olmak üzere rızalarıyla evlendiklerini bildirmişti⁹⁹.

Belgelerden birisinde ise kadın, kocasının kable'd-duhûl ve'l-halvet talâk-ı selâse ile kendisini tatfîk eylediğini ve mehrinin yarısını talep ettiğini mahkemeye bildirmiş, koca ise mehri kabul, ancak boşamadığını gazap ile "*ben senden kat'-ı 'alâka eyledim sen benden dahi kat'-ı 'alâka eyle kankı kimesneyi diler isen âna var*" dediğini söylemiş, bunun üzerine kadının rızası olmadıkça dönemeyeceğine ve mehrinin yarısını kadına teslim etmesi hususunda kocaya tenbih olunmuştur¹⁰⁰.

Boşanmalardan bir tanesinin de mektup ile olduğu anlaşılmaktadır. Koçhisar (İlgaz) kazasına tâbi Arpayeri karyesinden olup Tosya'nın Kargu mahallesinde oturan Hatice adlı kadın, zevci İstanbul'da mukim İmamoğlu Mustafa'nın dokuz ay önce kendisini boşadığını mektup ve şahid ile ispatlamış ve iddeti bittiğinden başkası ile evlenmesine izin verilmesini istemiş, izin verilmiş¹⁰¹.

Boşanmalar ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: İslâmın hoş karşılamamasına rağmen aile saadetine devamı için yürümeyen evliliklerin boşanma ile sonuçlanmasına cevaz verdiği, ancak mümkünse boşanmamaları hususunda kadın ve erkeklere telkinde bulunduğu, boşanmayı zorlaştırmak için bir takım tedbirler getirdiği anlaşılmaktadır. Esasen Türk toplumunda da boşanma olaylarına çok sık rastlanmadığı bilinmektedir. Yukarıda örnekleri verilen boşanma olayları ve sayılarının bazı mecburiyetlerden kaynaklandığı anlaşılmakta ve boşanma sayılarının değerlendirilmesi yapılırken ele alınan merkezlerin nüfusunun ve boşanma tarihlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü bu boşanmalar bir yıl içinde gerçekleşen boşanmalar olmayıp, aşağı yukarı bir yüzyıl içinde gerçekleşenlerdir. Boşanma durumunda kadın tamamen çaresiz bir biçimde bırakılmamakta, mehri, nafakası ve sekene bahası verilip, iddeti bitinceye kadar da asgarî bir teminat içinde bulunmaktadır. Ondandır da başkası ile evlenme yolu açılmakta ve böylece ırzını, namusunu koruma ve geçimini temin etme hususunda başka bir erkek ile hayatını birleştirebilmektedir. Mehrini ve diğer alacaklarını talep etmeyen veya yarısını talep eden kadınların maddî durumlarının iyi ve iddetleri bitinceye kadar geçimlerini temin etmelerini sağlayacak olduklarını gözden uzak tutmamak gerekir. Boşanmalarda erkek tek taraflı olarak evliliği bitirdiği gibi kadın ve erkeğin anlaşması ile de boşanma gerçekleşmektedir. Boşanma şahitler huzurunda ve mahkemede olabildiği gibi mahkemeye gitmeden de gerçekleşebilmektedir, ancak incelenen dönem ve bölgelerde bunun daha çok mahkemede gerçekleştiği görülmektedir. Vekil tayin ederek boşanma olduğu gibi mektup ile boşanma da söz konusudur. İncelenen bölgede insanlar kendilerine tanınan boşanma hakkını asgarî düzeyde de olsa kullanmışlardır.

⁹⁹ KŞS 5, B. 183.

¹⁰⁰ TŞS 174, B. 23.

¹⁰¹ TŞS 177, B. 193.

Evlilik Dışı İlişkiler

Türk sosyal yapısında aileyi devletin çekirdeği olarak kabul eden Türk milleti, İslâm Dini'ni kabul etmeden önce de aile hayatına büyük bir ehemmiyet atfetmiştir. Aile hayatının korunması hususunda katı bir takım kurallar koyarak bu düzeni sarsacak hareketleri en ağır bir biçimde idamla cezalandırmıştır¹⁰². İslâm Dini'nin de aile hayatının korunması ve evlilik dışı ilişkilerin cezalandırılması hususunda bazı kuralları bulunmaktadır. Bekar olup da zina eden kadın ve erkekten her birine 100 sopa vurulması ve onlara acınmaması emrolunmaktadır¹⁰³. İslâm hukuku dilinde bu cezalandırma şekline "had" denilmektedir. Zina edenler şayet evli erkek ve kadınsa bunların taşlanarak öldürülmeleri gerekiyordu ki, buna da "recm" denilmektedir. Zina eden bir erkek ve kadının kimlerle evlenebileceği de belirlendikten sonra namuslu bir kadına zina isnadında bulunup da bunu ispat için 4 şahit getiremeyenlere ise 80'er sopa vurulması emrolunmuştur¹⁰⁴. Buna rağmen kadın, yemin ve inkâr yoluna sapsa kurtulabiliyordu¹⁰⁵.

Osmanlı toplumunda da evlilik dışı ilişkiler, nesebi gayr-ı sahih çocuk doğurmak gibi olaylar tepki ile karşılanıyor, özellikle mahalleli bu tür fiiliyatta bulunan kişileri mahalleden uzaklaştırarak toplumdan dışlıyordu. Recm cezasının Osmanlı tarihi boyunca bir defa verilip uygulandığı, ancak ulema arasında nefretle karşılandığı için bir daha da böyle bir ceza verilmediği bilinmektedir.

İncelenen dönem Celali karışıklıklarının yoğun olarak yaşandığı zamana rastladığından, toplum tarafından hoş karşılanmayan bazı olayların, özellikle de evlilik dışı hareketlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, maalesef elimizde Celali karışıklıkları öncesine ait Şer'ıye Sicili bulunmadığından bu tür hareketleri karışıklık öncesi ve sonrası diye mukayese imkânımız bulunmamaktadır. Ancak genel olarak belki şu söylenebilir: Celali karışıklıkları öncesi şehirler umumiyetle bir ölçüde birbirini tanıyan, hatta birbiriyle akraba olan, aynı mesleği icra eden, aynı kültürü taşıyan kimselerden müteşekkil olduğundan ve mahallelerin sınırları dar ve orada yaşayanların sayıları da mahdud bulunduğundan toplum baskısı denilen, insanların birbirini kontrol ettiği mekanizma daha iyi işliyor olabilir. Ancak şehirlerde de olmakla birlikte, özellikle köylerde asayişin kalmaması, maddî durumun bozulması, çiftini çubuğunu bırakan köylülerin asayiş köylere göre daha iyi olan şehirlere göç etmeleri, şehirlerin nüfusunda bir artışa sebep olduğu gibi kültür farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Can güvenliği sebebiyle

¹⁰² Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Moğollardaki zina olayı karşısında idam cezası ile ilgili uygulamalar için bakınız Sadri Maksudî ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s. 169-170.; Halil CİN-Ahmet AKGÜNDÜZ, *Türk İslâm Hukuk Tarihi*, C.I, İstanbul 1995, s. 46, 47, 57.

¹⁰³ *Kur'ân-ı Kerîm*, Nûr Sûresi, 2. Âyet.

¹⁰⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*, Nûr Sûresi, 3. ve 4. Âyetler.

¹⁰⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, Nûr Sûresi, 8. ve 9. Âyetler. Bu durumda kadın kocasının yalançı olduğuna Allah'ı dört kere şahit gösterip yemin edecek ve beşincisinde de "yalan söyledim taktirde Allah'ın laneti üzerime olsun" diyerek cezadan kurtulabilecektir.

özellikle de gayr-ı müslimlerin şehirlere gelmesi sonucunda şehirlerin ve şehirlilerin kültüründe bazı değişimler söz konusu olmuştur. Mesela içki içilmesi, meyhanelere gayr-ı Müslimler dışında Müslimlerin de gizlice gitmeye başlaması, bazı evlerin ve konakların içki âlemi yapılan, kadın ve erkek birlikte eğlenilen yerler hâline gelmeleri ve özellikle de bu işi yapanların içerisinde silahlı levent eşkiyasının da bulunması sonucunda bu gurupların birer baskı gurubu oluşturmaları, toplum baskısı denilen hadiseyi biraz olsun törpülemiştir. Gerçi halkın bu durumlara olan tepkisinde bir düşüş olmasa da karşı tarafın, özellikle de silahlı olmaları sebebiyle, güçlerindeki artış, dengeleri biraz olsun değiştirmiştir. Halk, bu tür hareketlerin kadın ve kızlarına zararı dokunduğunu, camiye gidemez ve namazı cemaatle kılamaz olduklarını, evlerinin kötü fiil işleyen kişilerce taşlandığını ileri sürerek merkezden yardım talebinde bulunmuş, bu tür hareketlerin önlenmesinde bazen başarılı olunmuş bazen de başarısız kalmıştır.

Evlilik dışı ilişkiler içerisinde konu edilecek olanlar fuhuş, zina ve livatadır. Tosya Şer'iyye Sicillerinde bu türden 16 kayıt bulunmaktadır. Bunlardan 8'i halkın eşkiya olarak adlandırdığı kimseler tarafından evlerinin basılarak veya yollarının kesilerek kadınlara ve kızlara ya evlerinde kocalarının gözleri önünde ya da dağa kaldırılarak tecavüz edildiğine ilişkindir¹⁰⁶. Üçü ise tecavüz kastıyla içeri girmek isterken kadınların feryadı üzerine kaçan ve yakalanan erkekler ile ilgilidir¹⁰⁷. Bunlardan birinde içeri girenler tanımamasına rağmen halkın, bazı kimselerin isimlerini vererek bu kimselerin iyi kişiler olmadıkları ve bu işi ancak onların yapabilecekleri doğrultusundaki şahadetleri konu edilmektedir¹⁰⁸. Belgenin birisinde Yenice Mahallesi'nden Hacı Şaban'ın, kızının hamile olduğu, ancak kimden olduğunun bilinmediği yolundaki şikayeti¹⁰⁹, diğer birisinde de Dere Mahallesi'nden Hacı Ali bin Cafer'in kendisi bağda iken gündüz Kara Ahmed'in tecavüz maksadıyla evine girdiği, zevcesini öpmek üzere iken mahallelinin gördüğü yolundaki beyanatu yer almaktadır. Konu araştırıldığında Kara Ahmed'in kendi hâlinde olmadığı fâsîd ve fâsık olduğu, gece gündüz tanbur ve bâde ile kendi emsali fâsîka ile fîsk etmekten hâli olmadığı ortaya çıkmıştır. Şayet mahalleden uzaklaştırılmazsa kendilerinin perişan olacaklarına dair mahallelinin şikayet ve şahadeti yer almaktadır¹¹⁰.

Belgelerden ikisi livata ile ilgilidir. Birisinde Kargı Mahallesi'nden Hüseyin bin Ali, aynı mahalleden Mehmed Beşe, Kazancılar Mahallesi'nden es-Seyyid Ali, Şehre Küstü Mahallesi'nden Mehmed Beşe ve Bıçakoğlu, Küçük Benderli Mehmed ve Tarakçı İmamoğlu'nun kendisine tecavüz ettikleri yolundaki şikayeti yer almakta ve adı geçenlerin hapsolüdükları belirtilmektedir¹¹¹. Burada fiili işleyen kişilerin Tosya'nın değişik mahallelerine mensup olduklarına bakılarak örgüt oluşturdukları ve örgütlü ve organize suç işledikleri düşünülebilir. Bir diğer kayıta da Ömer adlı bir çocuğun livata

¹⁰⁶ TŞS 174, B. 69, 237b, 259.; TŞS 176, B. 80.; TŞS 177, B. 111.; TŞS 178, B. 139, 228, 231.

¹⁰⁷ TŞS 178, B. 4, 159.; TŞS 179, B. 48.

¹⁰⁸ TŞS 179, B. 48.

¹⁰⁹ TŞS 179, B. 68.

¹¹⁰ TŞS 178, B. 165.

¹¹¹ TŞS 179, B. 159.

kastıyla boğazı sıkılarak öldürüldüğü yer almaktadır¹¹². Son bir belgede ise İbni Selim Mahallesi ahalisinin Çarık demekle marufe Fatıma binti Ali'nin fahişe, zevci Ahmed bin Mehmed'in de fahiş olduklarını iddia ve mahalleden çıkarılmalarına dair şikayetleri yer almaktadır. Ahmed, suçlamaları reddetmiş, ancak bir başka yere gideceğini de ikrar etmiştir¹¹³.

Çankırı'da bu tür faaliyetlerle ilgili 9 kayıt bulunmaktadır ve bunlardan üçü livata ile ilgilidir¹¹⁴. Bunların dışında belgelerin birinde fiil-i şeni kastıyla yapıştığı, ancak kızın bıkırını izale etmediğini itiraf eden Osman'ın ifadesi¹¹⁵; birisinde kölenin tecavüz kastıyla Kerime'nin ahırına girdiği, ancak Kerime'nin bağırmasıyla korkup kaçtığı¹¹⁶; birinde toplu tecavüz eylemi¹¹⁷ ve nihayet birisinde de tecavüz işlediklerini itiraf edenlerin beyanları¹¹⁸ yer almaktadır. Yine organize oldukları anlaşılan Çankırı'nın Çukurviran karyesinden 12 erkeğin Kezban adlı kızı alıkoyarak tecavüz ettikleri¹¹⁹; birinde enişte ve ablasının yanında 6 senedir kalan Emine adlı kızın, eniştesinin bıkırını izale ettiği yolundaki şikayeti yer almaktadır. Bu konuda Emine'ye yemin teklif olunduğunda yemin edememiş, ancak eniştesi yapmadığına dair yemin etmiştir¹²⁰. Bu belgede şahitler olmasa bile yemine ne kadar ehemmiyet verildiği anlaşılmıştır. Kızın yalan söylemesiyle birlikte yemin edemeyişi ise namus konusunda o kadar olmasa bile, yemin etme hususunda hassasiyetinin göstergesi olarak ele alınmalıdır. Burada önemli olan nokta şurasıdır: İslâm hukukuna göre iki kız kardeşin aynı anda bir erkeğin nikâhında bulunması haram olduğu gibi, erkek, hanımı hayatta ve nikâhu altındayken hanımının kız kardeşi ile herhangi bir ilişkide bulursa, hanımı ile aralarındaki nikâh düştüğü gibi diğeri ile de nikâhlanamaz¹²¹. Hâl böyle iken ve yalan söyleyen kızın, namusunun da lekeleneyeceğini bile bile böyle bir beyanatta veya iftirada bulunması hayli ilginçtir.

Belgelerden birisinde ırza küfür yer almaktadır. Çankırı'nın Boyalıca karyesinden Ömer, Hacı Ahmed adlı birisinin ırzına küfrettiğini, mahkemeye davet edildiği hâlde icabet etmediğini bildirmiş bunun üzerine Hacı Ahmed'in Çankırı'ya gönderilmesi istenmiştir¹²².

Kastamonu'da ise bu tür olaylarla ilgili 17 belge mevcuttur. Bunlardan dördü zina ve fuhuş isnadıyla ilgilidir. Birisinde Cebrail Mahallesi halkı Ahmed'in sui hâlini duymadıklarını ve kefil olacaklarını ikrar edince Ahmed bin Mehmed Ağa, kızı

¹¹² TŞS 174, B. 238.

¹¹³ TŞS 174, B. 45.

¹¹⁴ ÇŞS 6, B. 156c, 242.; ÇŞS 9, B. 58.

¹¹⁵ ÇŞS 4, B. 24.

¹¹⁶ ÇŞS 4, B. 22.

¹¹⁷ ÇŞS 5, B. 7.

¹¹⁸ ÇŞS 5, B. 149.

¹¹⁹ ÇŞS 11, B. 29.

¹²⁰ ÇŞS 2, B. 23.

¹²¹ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 100-102.

¹²² ÇŞS 3, B. 109.

Saime'nin bekaretinin izale edildiği davadan vazgeçmiş¹²³, birisinde ise isnat edilmekle birlikte ispat edilememiştir¹²⁴. Belgelerden birinde Kastamonu subaşısı Osman Ağa'nın kethüdası Mehmed Çelebi, Şadi Beğ Mahallesi'nde Hacı İslâm bin İsa ve zevcesi Balkız binti Yusuf hakkında fuhuş yaptığı ve yaptırdığı, levent taifesiyle düşüp kalktığı yolunda iddiada bulunmuş, ancak mahalleli bunu inkar edince ispatlayamamış¹²⁵, sonuncu belgede ise Kırkçeşme Mahallesi'nden Rabia, Mustafa Beşe'nin kendisinin bekaretini teyzesinin evinde izale ettiğini şikayet etmiş, ancak yemin teklif olduğunda ise yemin edememiş, buna mukabil Mustafa yapmadığına dair yemin etmiştir¹²⁶.

İki belgede tecavüze uğrayan ve hamile kalan bekar kızlar kendilerine tecavüz edenleri tespit etmişlerdir¹²⁷. Belgenin birisinde tecavüz etmek isteyen erkeğin razı olmayan kadının parmağını kesmesi, darp etmesi, yaralaması sonucunda kadının dava açtığı ve araya girenlerin tarafları 10 kile buğday, 10 kile arpa ve 10 kile sebze üzerine anlaştırdıkları yer almaktadır¹²⁸. Sinni ve cüssesinin büluğa tahammülü olmadığı söylenen Elif'in, tecavüz sonrası aklinin zaid olduğu, bunun üzerine tecavüz eden İbrahim'in Elif'in boğazını kesip cezasini de zayi eylediği iddia edilmiş ve bu durum ispatlanmıştır¹²⁹. Livata ile ilgili olan belgede Türbe Mahallesi'nden Hacı Ahmed bin Hafız Ahmed nam emred, Saraçlar Mahallesi'nden ayakkabıcı üstadı Ali bin Hasan'm kendisini Gökdere Mahallesi'nden Malak Ali Beşe'nin evine götürüp şarap içip kendisine fiil-i şenî kastıyla darp ve her tarafını yara bere edip şüursuz bir halde iken kendisini Honsalar Camii önüne bıraktıklarını şikayet etmiştir. Haffaf Ali şarap içtiklerini ikrar, mahalleli de Malak Ali Beşe'nin fesad ve şekavet ile meşhur ve "sa' y-i fi'l-arz bi'l-fesad" olduğunu itiraf ile Müslümanların kendisinden emin ve salim olmadıklarını itiraf etmişlerdir¹³⁰.

Gökdere Mahallesi halkı, mahalleden Asumani adlı kadının kızı Aişe'ye pezevenklik yaptığını ve levent taifesiyle fiil-i şenî yaptırdığını, tenbih olundukları halde vazgeçmediklerinden mahallelinin mescide gidemez olduğunu şikayet ile mahalleden uzaklaştırılmalarını istemişler ve bu yönde bir karar çıkmıştır¹³¹. Bu hâdisenin 8 Cemaziyelevvel 1086 (31 Temmuz 1675) tarihinde olduğu, ancak mahallelinin 10 yıl kadar bu işte başarılı olamadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü evahir-i Cemaziyelahire 1096 (Mayıs-Haziran 1685) tarihli bir diğer kayıta Asumani ve Aişe hakkında aynı iddiaların yer aldığı, hatta 1086 ve 1087 tarihlerinde kendilerine tenbih olduğu halde mütenebbih olmadıkları yolunda şikayet yer almaktadır. Bu defa mahalleli ellerine emir ve fetvayı da alarak tekrar şikayette bulunmuş ve Asumani'nin

¹²³ KŞS 4, B. 41.

¹²⁴ KŞS 9, B. 6.

¹²⁵ KŞS 3, B. 179.

¹²⁶ KŞS 9, B. 55.

¹²⁷ KŞS 8, B. 113, 133.

¹²⁸ KŞS 5, B. 237.

¹²⁹ KŞS 6, B. 28.

¹³⁰ KŞS 8, B. 111.

¹³¹ KŞS 2, B. 172.

mahalledeki evi 8 guruş 4 sümün fiyatla mahalleli tarafından satın alınıp mahalleden uzaklaştırılmıştır¹³². Kastamonu'daki mülk alım-satımı ile ilgili belgelere ve tereke kayıtlarına baktığımızda 8 guruş 4 sümünlük bir bedelin bir ev için çok düşük kaldığı, ancak içerisinde kötü fiil işlendiği söylenen eve de mahallelinin fazla bir ücret vermediği anlaşılmaktadır. Bu tür bir olaya 1111 (1699) tarihinde rastlamaktayız. Alacamescid Mahallesi halkı, Mehmed bin İlyas'ın zevcesi Emine'yi nâ-mahremden sakındırmadığı, kendisinin fık ile maruf ve zevcesinin de fuhuş ile meşhure olduğunu şikayet etmiş, yapılan araştırma üzerine eşkıya ile düşüp kalktukları ve mahallelinin kadımlarını ızlal ettikleri anlaşıldığından evleri müzayedede 33 guruşa satılarak mahalleden uzaklaştırılmışlardır¹³³.

Geriye kalan 5 belgede kadınların âdeta fuhuşu bir meslek hâline getirdikleri, levent eşkıyası ve sair fahişler ile evlerinde hatta el-Hâc Halil Beşe Hanı'nda düşüp kalktukları, tenbih olundukları halde mütenebbih olmadıkları, bu yüzden mahallelinin sabah ve akşam namazlarına gidemedikleri konu edilmiş; bunlardan üçünün başka bir yere ihraç edilmelerine¹³⁴, diğer ikisinin ise sa'y-i bi'l-fesad olduklarından vech-i arzdan izaleleri lâzım geldiğine hükmedilmiştir¹³⁵. Mahalleden ihraç olunmalarına karar verilenlerin uzaklaştırıldıkları aynı belgelerden anlaşılıyor, ancak öldürülmeleri gerektiğine karar verilen kadınların âkibetinin ne olduğu yolunda maalesef bir bilgi bulunmamaktadır.

Buraya kadar bahsedilenlerden gerek bazı bekar kız ve evli kadınlara tecavüz edildiği ve gerekse bazı oğlan çocuklarına livata yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazı kızların kendilerine tecavüz edildiği yolunda şikayette buldukları, ancak yemin teklif edildiğinde yemin edemedikleri ortaya çıkmıştır. Acaba bu durum, ister maddî imkansızlıklar ve isterse fizikî eksiklikleri veya kusurlarından ötürü bazı kızların bir erkeğe iftira atıp da sonunda mahkemenin ve halkın o erkekle o kızın evlenmelerine karar verebileceği gibi bir ümit içerisinde girdikleri şekilde yorumlanabilir mi? Bunun dışında kızlar göz koydukları erkeği elde etmek için böyle bir yola sapsınabilir mi? Bu konularda açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Toplumda adı çıkan bu kızların sonuçta evde kalmaları ve bir daha evlenememeleri de söz konusu olabilir veya olmuştur da. Bazı kadınların fuhuşu bir sanat hâline getirdikleri ve geçim kaynağı olarak gördükleri, şarap içerek, levent ve eşkıya taifesiyle düşüp kalkarak hayat sürdükleri anlaşılmıştır. Toplumun bu tür hareketlere rıza göstermesi beklenemezdi ve nihayetinde de rıza göstermemiştir. Bunlar hakkında verilen ve uygulamaya konulan ceza belki de delillerin tam olarak ortaya konulamayıpından olsa gerek, had ve recm cezası şeklinde değil, umumiyetle mahalleden uzaklaştırılmaları şeklinde olmuştur. Bu sebeple öldürme, taşlayarak öldürme veya sopa vurulması olayına rastlanmamıştır. Olayın birinde tarafları anlaşırma yoluna gidilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken konu, herhâlde levent taifesinin ortaya çıkışından sonra bu tür hâdiselerdeki artış olmalıdır. Bu

¹³² KŞS 3, B. 173.

¹³³ KŞS 9, B. 44.

¹³⁴ KŞS 2, B. 75, 169.; KŞS 4, B. 24.

¹³⁵ KŞS 1, B. 13.; KŞS 9, B. 56.

örnekler o günün şartları içerisinde ârizî ve istisnâî durumlar olarak yorumlanabilir. Mühim olan bu durumların adı suçlar içerisinde yüzde kaçlık bir yer işgal ettiği. Biz bu yönde bir hesaplama yapmadık, ancak makalenin başında verdiğimiz adı geçen merkezlere ait nüfusa dikkat edilecek ve olayların cereyan ettiği tarihe bakılacak olursa, bu hâdiselerin çok küçük bir yüzde teşkil ettiği görülecektir. Burada üzerinde önemle durulması gereken mahallelilik bilinci, toplum baskısı ve hassasiyetidir. Müslüman Türk toplumunun 17. ve 18. yüzyıllarda adı geçen yerlerde bu hassasiyetini ifade ettiği, uygulamaya koyduğu ve koydurduğu anlaşılmaktadır.

İsimler

İsim koyma veya ad verme olarak adlandırılan geleneğin Türk toplum hayatında ayrı bir yerinin bulunduğu ve bunun Dede Korkut Hikayeleri'ne konu olduğu bilinmektedir. Türklerin İslâmîyet'i kabulünden sonra hızlı bir şekilde inançlarda ve kültür hayatında değişimin başladığı tarihî kaynaklarla açığa çıkarılmıştır. Bu meyanda Dîvân-ı Hikmet, Divanu Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık, Muhâkemetü'l-Lugâteyn ve benzeri gibi eserlerin yazıldığı ve yeni bir dine ve yeni bir medeniyet dairesine giren, yeni kültürlerle karşılaşan, benliğinden uzaklaşma tehlikesi içine giren bu topluma yeni ufuklar açmak istendiği ve onların kendi kültürlerini de ihmal etmeden yeni kültüre uyum sağlamalarının amaçlandığı bilinmektedir. İşte bu değişim ve gelişim aşamasında isim verme geleneğinde de bazı değişikliklerin olduğu, başlangıçta köylerde olmasa bile şehirlerde umumiyetle Hz. Peygamber ve sahabenin isimlerine duyulan hürmet sonucunda onların isimlerinin yeni doğan çocuklara verildiği görülmüştür. Zamanla bütün topluma yayılan bu gelenek diğer isimlerin herhangi bir değişikliğe uğramadan alınması ile ve sadece Hz. Peygamber'in en çok kullanılan "Muhammed" isminin, tahfif olunmuş şekli olan ve eski kaynaklarda "Mehmed", sonra da "Mehmed" şeklinde değişmesiyle sonuçlanmıştır. Başlangıçta İslâm büyüklerine hürmeten konulan isimler zamanla dede-nine ve anne-babaya duyulan minnet hissini ifade etmek için de konular olmuştur. Yani bir Mehmed ismi hem Hz. Peygamberi hatırlatıyor olmasından hem de özellikle erkeğin dede veya babasının ismi olduğundan çocuklara isim olarak verilir olmuştur. Hatta hem babanın hem de çocuğun ismi aynı isim olabilmıştır. Meselâ Mehmed bin Mehmed örneğinde görüldüğü gibi Mehmed ismi hem babasının hem de çocuğunun ismi olarak kullanılabilmiştir.

Selçuklular zamanında İran coğrafyasında bulunuluyor olmasından ötürü, özellikle de sultanlar düzeyinde, eski Sasani-İran şahlarının isimleri çocuklara ad olarak verilirken, Osmanlı döneminde ibrenin Arap coğrafyasına doğru kaydığı ve toplumda Arap ve Arapça kökenli isimlerin çok miktarda kullanıldığı, gerek kronikler ve seyahatnameler, gerekse Osmanlı resmî vesikalarından olan Tahrir, Şer'iyye Sicilleri, Mühimme Defterleri ve benzeri kaynaklarda müşahede olunmaktadır. Özellikle de bir bölgede veya bir yerleşim yerinde erkekler arasında hangi isimlerin kullanıldığını merak edenler için 15-16. yüzyıllar ve kısmen de 17. yüzyıl için Tahrir Defterleri bir hazine değerindedir. 16. yüzyıldan itibaren toplum hayatının ortaya konulmasında ve Tahrir Defterlerinde sadece erkeklerin isminin kullanılmasına rağmen, kadın isimlerinin de tespit edilmesinde Şer'iyye Sicillerinin değeri inkâr edilemez. Biz de isimlerin tespiti

hususunda Tahrir Defterlerine değil de Şer'ıye Sicillerine müracaat ettik ve belgelerde geçen erkek ve kadın isimlerini dikkate alarak tablolar hazırladık. Elbette Şer'ıye Sicillerinde geçen isimler bir bölgede kullanılan isimlerin tamamını yansıtamayacak ve onların kullanılma oranını kesin olarak veremeyecektir, çünkü belgelerde sadece mahkemeye işi düşen kimselerin isimleri yer almakta, bunun dışında kalanlardan ve onların isimlerinden bu defterlerde bahsolunmamaktadır. Ancak yine de bir fikir vermesi düşüncesiyle böyle bir yola teşebbüs edilmiştir. Ele alınan belgelerde görülmüştür ki, erkek ve kadın isimlerinde İslâm büyüklerinin isminin ezici çoğunluğu vardır, ancak bunun yanında az da olsa Türkçe isimlere de rastlanmıştır.

Tablo 2 ve 3'te de görüleceği üzere İslâm büyüklerinin isimleri yanında her bölgenin kendine has isimleri veya o bölgede zamanla şöhet olmuş bir İslâm büyüğü ile toplumun önde gelen kimselerinin isimleri de çocuklara isim olarak verilmiştir. Örneğin Doğu Anadolu coğrafyasında Azeri Türk kültürü daha ağır basmaktadır. İçerisinde "gül" bulunan Gül, Güllü, Güler, Gülen, Gülşen, Gülbay, Gülsüm, Gülendım, Gülbeyaz, Gülbahar, Birgül, Nurgül, Ayşegül gibi isimler kızlara ad olarak verilmiştir. Veysel, Danyal, Ökkeş, Şehmus, İbrahim Halil veya Halil İbrahim, Eyyub, Zülküf gibi bir bölgede bulunduğu ve yaşadığı bilinen İslâm büyüklerinin isminin o bölgede kullanılışında da gözle görülür fazlalık bulunmaktadır. Yine bunların yanı sıra çocuğun doğduğu ay, gün ve gecelerin isim olarak verildiği de bilinmektedir. Receb, Şaban, Ramazan, Muharrem, Safer, Cuma, Kadir, Mevlüd, Bayram gibi isimler de toplumun genelinde kullanılan isimler arasındadır. Doğan ocukların ölmesi ile yaşmalarının beklenmesi (örneğin Yaşar, Satılmış), erkek ocuk beklentisi, şansın kız çocuktan erkek çocuğa doğru dönmesi isteği (Döndü ve Döne gibi), artık ocuk olmaması düşüncesi (Yeter, Hatime), kaçınıcı ocuk olduğunu göstermesi bakımından Arapça isimler (Elif, Sanıye) de gerek erkek ve gerekse kız çocuklarına isim olarak verilmiştir.

Tablolarda gösterilmeyen erkek ve kadın isimleri de bulunmaktadır, ancak bunlar sadece bir merkezde geçtiğinden ve diğer merkezlerde bu isme rastlanmadığından böylelerini de metin içinde zikredeceğiz. Öncelikli olarak erkek isimlerini ele alacak olursak: Satılmış ve Abdulaziz isimleri ankırı'da üçer defa, İlyas ismi ise iki defa geçmiştir. aki, Abdulgani, Zeynelabidin, Said, Habib, Nureddin, Murtaza, Torun, Şahin, Şahbaz, Rızauallah, Abdülkerim isimleri de ankırı'da birer defa zikrolunan isimlerdir.

Şükruallah, İvaz ve Dursun isimlerine Kastamonu'da ikişer defa; Bedir, Muzaffereddin, Şükruallah, Abdülbaki, Nasruallah, Kadri, Abdülcebbar, Ferhad, Budak, Sadi, Gülabi, İsfendiyar, Derviş, İshak, Davud, Zulfikar, Mehmed Ali, Hasan Dede, İbili, Abid isimlerine de birer defa tesadüf olunmuştur.

Tosya'da Oruç ismi dört defa, Alemdar ve Kenan ismi de iki defa geçmiştir. Bunun yanında Cafer, Fazlı, Celal, Maden, Bekir, Kayabalı, Abdi, Halid, Abdusselam, Serdar, Nebi, Dede, Mesih, Gani, Perviz, İmad, Kasım, Maksud, Rüstern, Abdurrahim, Abdulvehhab isimleri de birer defa kullanılmıştır.

Tablo 2: Kullanılan Erkek İsimleri

İSİMLER	ÇANKIRI (Ele alınan 382 isim)		KASTAMONU (Ele alınan 500 isim)		TOSYA (Ele alınan 495 isim)	
	Kullanılma Adedi	%	Kullanılma Adedi	%	Kullanılma Adedi	%
Mehmed	97	25,4	127	25,4	92	18,
Mustafa	38	9,9	48	9,6	61	12,
Ahmed	33	8,6	46	9,2	45	9,1
Ali	30	7,8	37	7,4	34	6,8
Hasan	27	7	30	6	28	5,6
Hüseyin	17	4,5	29	5,8	28	5,6
İbrahim	24	6,2	13	2,6	20	4
Osman	16	4,2	11	2,2	15	3
Mahmud	17	4,5	8	1,6	8	1,6
Abdullah	8	2	9	1,8	16	3,2
Ömer	11	2,8	9	1,8	10	2
İsmail	6	1,5	7	1,4	14	2,8
Halil	10	2,6	10	2	7	1,4
Şaban	6	1,5	15	3	8	1,6
Receb	3	0,7	15	3	12	2,4
Süleyman	7	1,8	6	1,2	10	2
Ebubekir	4	1	8	1,6	4	0,8
Veli	6	1,5	-	-	5	1
Yusuf	7	1,8	4	0,8	1	0,2
Musa	5	1,3	5	1	5	1
Salih	4	1	-	-	3	0,6
Abdulkadir	2	0,5	4	0,8	-	-
Ramazan	2	0,5	3	0,6	2	0,4
Selim	1	0,2	-	-	8	1,6
Murad	3	0,7	1	0,2	2	0,4
Hamza	1	0,2	4	0,8	-	-
Safer	-	-	2	0,4	1	0,2
Kemal	-	-	1	0,2	3	0,6
Himmat	1	0,2	1	0,2	2	0,4
Hıdır	1	0,2	3	0,6	1	0,2
Bayram	-	-	1	0,2	4	0,8
Fazlullah	-	-	2	0,4	2	0,4
Derviş	1	0,2	1	0,2	-	-
Abdurrahma	1	0,2	-	-	3	0,6
Kenan	-	-	1	0,2	2	0,4
Resul	1	0,2	2	0,4	-	-
Abdi	-	-	1	0,2	1	0,2

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu'da Sosyal Hayat (Şer'ıye Sicillerine Göre)

Hayreddin	-	-	1	0,2	1	0,2
Cebraıl	-	-	1	0,2	1	0,2
Yahya	2	0,5	1	0,2	-	-
Muşlı	1	0,2	2	0,4	1	0,2
İslâm	-	-	1	0,2	1	0,2
İsa	1	0,2	-	-	1	0,2
Hacı			1	0,2	1	0,2
Hidayetullah	1	0,2	2	0,4		

Kadın isimlerine gelince: Tablo 3'ün haricinde Çankırı'da Firdevs, Vasfiye, Hamide, Gülbahar ve Yasemin; Kastamonu'da Döndü, Cemile, Amine, Muhsine, Hüma, Sitti, Şah, Elif, Sultan, Adile, Şerife Fatıma, Gülbeyaz, Atıye, Zülfiye, Rızvane, Kamer, Abide, Raziye, Şemsimah, Hatime, Muafıye ve Şemsiye; Tosya'da da Güvence, Sadriye, Turan, Hacer, Safiye ve Hayme kızlara isim olarak verilmiştir.

Tablo 3: Kullanılan Kadın İsimleri

İSİMLER	ÇANKIRI (Ele alınan 125 isim)		KASTAMONU (Ele alınan 353 isim)		TOSYA (Ele alınan 47 isim)	
	Kullanılma Adedi	%	Kullanılma Adedi	%	Kullanılma Adedi	%
Fatıma	32	25,6	71	20,1	8	17
Aişe	26	20,8	57	16,1	15	31,9
Havva	4	3,2	22	6,2	-	-
Emine	14	11,2	18	5	6	12,7
Hatice	4	3,2	21	5,9	3	6,3
Rabia	1	0,8	21	5,9	1	2,1
Alime	5	4	19	5,3	1	2,1
Saliha	8	6,4	17	4,8	1	2,1
Rahime	1	0,8	10	2,8	-	-
Kerime	3	2,4	9	2,5	1	2,1
Neslihan	-	-	6	1,7	-	-
Sakine	-	-	5	1,4	-	-
Sare	-	-	5	1,4	-	-
Balkız	-	-	5	1,4	-	-
İsmihan	-	-	5	1,4	-	-
Saime	1	0,8	4	1,1	-	-
Şerife	1	0,8	3	0,8	-	-
Asuman	-	-	3	0,8	-	-
Ümmihani	1	0,8	3	0,8	-	-
Kezban	3	2,4	3	0,8	1	2,1
Züleyha-	1	0,8	3	0,8	-	-
Sabiha	-	-	2	0,5	-	-

Cennet	1	0,8	2	0,5	-	-
Ümmügülstü	3	2,4	2	0,5	-	-
Meryem	2	1,6	2	0,5	-	-
Melek	-	-	2	0,5	-	-
Ünzile	1	0,8	2	0,5	1	2,1
Kamile	-	-	2	0,5	-	-
Sünbüllü	2	1,6	-	-	-	-
Halime	2	1,6	-	-	-	-
Rukiye	1	0,8	1	0,2	-	-
Fahriye	1	0,8	1	0,2	-	-
Asiye	1	0,8	1	0,2	-	-
Gülbuy	1	0,8	1	0,2	-	-
Atike	-	-	1	0,2	1	2,1
Mülayim	-	-	1	0,2	1	2,1
Zahide	-	-	1	0,2	1	2,1

İsimlerin yanı sıra onların yanında kullanılan bazı unvan ve lâkaplar da kişilerin hangi işle uğraştıklarını, meslekî durumlarını, hangi namla şöhret bulduklarını, maddî vaziyetlerini, toplumdaki yerlerini, hangi millet, hangi boy ve sülaleye mensup olduklarını ve saireyi yansıtmaktadır. Tablo 4’te de görüldüğü üzere en çok kullanılan “el-Hâc veya Hacı”dır. Bu durum hem toplumdaki bireylerin İslâm’ın kurallarına olan hassasiyetini ifade ettiği gibi aynı zamanda da belirli bir maddî güce erişebildiklerinin göstergesidir. “Ağa” ve “Bey” unvanları Türk toplumu içindeki asaleti veya köklü bir aileye mensubiyeti ifade ettiği gibi, “Seyyid” de İslâm toplumundaki ayrıcalığı olan sınıfı yansıtmaktadır. “Çelebi”, okumuş, kültürlü, iyi huylu kimseler için kullanılan bir unvan olduğu gibi “Beşe” nin de aslında “Paşa”dan bozma olduğu söylenmektedir. “Şeyh”, “Halife” ve “Hafız” da ifa edilen dinî görevleri hatırlatmaktadır. Erkeklerin zikredilenler dışında unvan ve lâkap kullandıkları görülmüştür, ancak bunlar o kadar çok sayıda olmadığından bunlardan bahs olunmamıştır. Kadınlar arasında daha çok ismin yanı sıra “Hatun” ve “Kadın” lafızları kullanılmıştır.

Tablo 4: Kullanılan Unvan Ve Lâkaplar

UNVAN Ve LÂKAPLAR	ÇANKIRI (Elealınan 144 lakab)		KASTAMONU (Elealınan 250 lakab)		TOSYA (Elealınan 290 lakab)	
	Kullanılma Adedi	%	Kullanılma Adedi	%	Kullanılma Adedi	%
El-Hâc-Hacı	54	37,5	53	21,2	67	23,1
Ağa	18	12,5	26	10,4	28	9,6
Çelebi	16	11,1	29	11,6	4	1,3
Seyyid	9	6,2	10	4	26	8,9
Beşe	7	4,8	27	10,8	46	15,8
Şeyh	7	4,8	2	0,8	9	3,1
Beğ	5	3,4	26	10,4	7	2,4
Efendi	-	-	36	14,4	15	5,1
Halife	-	-	11	4,4	14	4,8
Hafız	-	-	6	2,4	7	2,4
Hatun	2	1,3	3	1,2	7	2,4

Tablo 5: Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları

MERKEZLER	Aile Sayısı		Çocuk Sayısı			Çocuk Sayısı		Tek Çocuklu Aile		İki Çocuklu Aile			Üç Çocuklu Aile			Dört Çocuklu Aile			Beş Çocuklu Aile		
	T	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	
ÇANKIRI	40	97	36	61	6	2	2	-	15	18	12	8	18	6	4	5	7	2	5	5	
KASTAMONU	82	256	116	140	4	13	11	2	19	20	18	16	23	25	13	30	22	5	14	11	
TOSYA	57	154	85	69	5	7	5	2	19	20	18	10	8	22	9	18	18	1	1	4	
TOPLAM	179	507	237	270	15	22	18	4	53	58	48	34	49	53	26	53	47	8	20	20	

T: Toplam K: Kız çocuğu E: Erkek çocuğu

MERKEZLER	Aile Sayısı		Çocuk Sayısı			Çocuk Sayısı	Çocuk Sayısı	Altı Çocuklu Aile		Yedi Çocuklu Aile		Sekiz Çocuklu Aile		Dokuz Çocuklu Aile	
	T	E	T	K	E			T	K	E	T	K	E	T	K
ÇANKIRI	40	97	36	61	6	2	9	3	1	4	3	-	-	-	-
KASTAMONU	82	256	116	140	4	7	22	20	3	12	9	1	4	4	5
TOSYA	57	154	85	69	5	5	15	15	-	-	-	1	2	6	-
TOPLAM	179	507	237	270	15	14	46	38	4	16	12	2	6	10	4